

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
ПАРЛАМЕНТЫН СУДАЛГАА,
ХӨГЖЛИЙН ХҮРЭЭЛЭН

“ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛД ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЛИЙН ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨ”

Судалгааны код: **БГСТ-25/032**
Хугацаа: **2024.10.23-2025.4.10**

ЗАХИАЛАГЧ: Парламентын судалгаа, хөгжлийн хүрээлэн

ГҮЙЦЭТГЭГЧ: Доктор С.Буянхишиг

Улаанбаатар хот
2025 он

АГУУЛГА

УДИРТГАЛ	3
-----------------------	----------

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЭЛ, ТҮҮНИЙ НИЙГЭМД ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨЛӨЛ

1.1. Хэвлэл мэдээллийн тухай ойлголт, мөн чанар.....	5
1.2. Хэвлэл мэдээллийн нийгэмд үзүүлэх нөлөөлөл.....	10

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЛИЙН НИЙГМИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ҮЗҮҮЛЖ БУЙ НӨЛӨӨЛЛИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ

2.1. Хэвлэл мэдээллийн талаарх эрх зүйн зохицуулалтад хийсэн шинжилгээ	16
2.2. Хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлж нөлөөллийн өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ.....	28

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. НИЙГМИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХАД ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЛИЙН БОДЛОГО, ҮЙЛ АЖИЛЛАГААГ САЙЖРУУЛАХ АРГА ЗАМ

3.1. Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад нөлөөлөх хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн орчныг сайжруулах арга зам	36
3.2. Хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөөллийг сайжруулах арга зам	50
Дүгнэлт	54
ЭШЛЭЛ АВСАН БҮТЭЭЛИЙН ЖАГСААЛТ	56

УДИРТГАЛ

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд “Монгол Улсын төр, нийгэм, иргэний аюулгүй байдал харилцан уялдаатай хангагдсанаар Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал баталгаажна”¹ гэж заасан. Төр, нийгэм, иргэний аюулгүй байдлыг цогцоор нь, харилцан уялдаатайгаар хангахад чухал нөлөөтэй хүчин зүйлсийн нэг нь хэвлэл мэдээллийн салбар, түүний бодлого, эрх зүйн зохицуулалт мөн.

Монголын хэвлэл мэдээллийн салбар нь зуу гаруй жилийн түүхтэй, нийгмийн хөгжлийн нэг чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болсон, нийгмийн сэтгэл зүйг төлөвшүүлэхэд онц чухал үүрэгтэй систем юм. Монгол Улс 1990 оноос ардчиллын замыг сонгосноор чөлөөт хэвлэл хөгжих, иргэд үг хэлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөтэй болох хөрс суурь бий болсон. Энэхүү эрх, эрх чөлөөг Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулиар баталгаажуулж, 1998 онд батлагдсан “Хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай” хуулиар Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн чөлөөт байдлыг хязгаарласан хууль гаргахыг хориглож, олон түмний мэдээллийн агуулгад төрөөс хяналт/цензур/ тогтоохгүй байхаар хуульчилж, төрийн байгууллага өөрийн мэдэлд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлтэй байхыг хориглосон нь сэтгүүл зүйн салбар социализмын үеийн загвараас татгалзаж, чөлөөт зах зээлийн хэлбэрт шилжих боломжийг бүрдүүлсэн байна. Мөн нийгмийн өөрчлөлт, хөгжил болон шинжлэх ухаан, технологийн ололт, дэвшил өнөөдөр хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийн хөгжлийг тодорхойлох чухал хүчин зүйл болж байна.

XXI зуунд уламжлалт хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдээс гадна цахим технологид суурилсан мэдээллийн шинэ хэрэгслүүд (new media), иргэдийн үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээлэл солилцох нийгмийн сүлжээ (social network) бий болж, эрчтэй хөгжиж байгаа нь мэргэжлийн сэтгүүл зүйн оршин тогтнохуйд хүчтэй нөлөөлж, асуудал, сорилт дагуулж байна. Энэ нь сэтгүүл зүй, хэвлэл мэдээллийн салбар олон түмнийг бодит мэдээллээр хангах, соён гэгээрүүлэх, нийгмийн сэтгэл зүйг төлөвшүүлэх үндсэн үүргээ гүйцэтгэхэд нь зарим талаар хүндрэл учруулж, үүний улмаас үндэсний аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх нөхцөл үүсээд байна.

Сэтгүүл зүй, хэвлэл мэдээллийн салбарыг төрөөс нэгдсэн бодлогоор зохицуулдаг байсан социализмын үед нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах

¹ “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол /2010 оны 48 дугаар тогтоолын хавсралт/ УБ., 2010

асуудлаарх хэвлэл мэдээллийн бодлого тодорхой, цэгцтэй байсан учраас судлаачид энэ сэдвийг тусгайлан судалж байсангүй. Монголд чөлөөт хэвлэлийн тогтолцоо бүрэлдэн бий болсон сүүлийн гуч гаруй жилийн хугацаанд тус салбарын нөхцөл байдал үндсээрээ өөрчлөгдсөний улмаас нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад хэвлэл мэдээллийн гүйцэтгэх үүрэг, энэ чиглэлээр ямар бодлого хэрэгжүүлж байгаа асуудлаар дагнасан судалгаа хийх хэрэгцээ шаардлага бий болсон ч харамсалтай нь өнөөдрийг хүртэл хийгдээгүй байна.

Судалгааны ажлын зорилго:

Хэвлэл мэдээллийн нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийг судлан, түүний өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийж, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад хэвлэл мэдээллийн бодлого, үйл ажиллагааг сайжруулах арга замыг тодорхойлоход оршино.

Судалгааны ажлын зорилтууд:

1. Хэвлэл мэдээллийн нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийг судлах;
2. Хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлж буй нөлөөллийн өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийх;
3. Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад хэвлэл мэдээллийн бодлого, үйл ажиллагааг сайжруулах арга замыг тодорхойлох.

Судалгааны ажлын ач холбогдол:

Хэвлэл мэдээлэл, түүний нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийн судалгаа болон өнөөгийн байдлын шинжилгээ дээр тулгуурлан хэвлэл мэдээллийн салбарын төрийн бие даасан зохицуулалтыг сайжруулах арга зам; салбарын бие даасан бодлогын зохицуулалтыг сайжруулах арга зам; төрийн, салбарын болон иргэний нийгмийн оролцоотой бодлогын хамтын зохицуулалтыг сайжруулах арга зам болон улс төр, үзэл суртлын нөлөөнөөс ангид байлгахын тулд баримтлах бодлогын чиглэл; мэдээллийн эх сурвалжаас хараат бус байдлыг төлөвшүүлэхийн тулд баримтлах бодлогын чиглэл; эдийн засгийн хараат бус байдлыг хангах арга хэмжээнүүдийн хувьд баримтлах бодлогын чиглэл; үйл ажиллагаатай шууд уялдах дэд бүтцээс хараат бус байдлыг хангахын тулд баримтлах бодлогын чиглэл; эздээс хараат бус байдлыг төлөвшүүлэхийн тулд баримтлах бодлогын чиглэл нь амьдралд хэрэгжих бүрэн боломжтой бөгөөд Монголын сэтгүүл зүйн салбар дахь бодлогын гажуудал, хуримтлагдаад байгаа асуудлыг эергээр шийдэх практик ач холбогдолтой юм.

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЭЛ, ТҮҮНИЙ НИЙГЭМД ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨЛӨЛ

1.1. Хэвлэл мэдээллийн тухай ойлголт, мөн чанар

Хэвлэл мэдээллийн салбарын үндсэн үүрэг нь нийгэм, олон түмэнд хэрэгтэй, цаг үеийн чухал мэдээллийг цуглуулж, боловсруулж, тайлбарлах, тэдгээрийг мэдээллийн техник технологийн тусламжтайгаар олон түмэнд тогтмол түгээх зорилготой нийгмийн үйл ажиллагаа юм.

Энэ үйл ажиллагааг салбарын нэгдсэн бодлогоор зохицуулна. Хэвлэлийн эрх чөлөөг хангах, чөлөөт хэвлэлийг хөгжүүлэх гэдэг үгийг 1990 оноос эхлэн улс төрийн хүрээнийхэн, сэтгүүл зүйн салбарынхан, иргэний нийгмийн төлөөллүүд байнга ярьж сурталчилж, олон улсын төсөл хөтөлбөр удаа дараа хэрэгжсэн ч салбарын бодлогын асуудлаар нэг ч удаа судалгаанд хамруулаагүй, ямар ч байгууллага нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийгээгүй байна.

Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн тогтвортой, залгамж чанарыг хангах, үндэсний хэмжээнд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтөд баримтлах зарчмыг тодорхойлох, хөгжлийн бодлого боловсруулах зорилт бүхий Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийг 2020 онд баталсан. Тус хуульд “Хөгжлийн бодлого” гэдэг нэр томъёог ямар утга агуулгаар ойлгохыг тайлбарласныг үндэслэн доктор, дэд профессор Б.Галаарид 2022 онд “Сэтгүүл зүйн салбарын бодлого гэж үндэсний язгуур эрх ашиг, дэлхий нийтийн хөгжлийн чиг хандлагад нийцсэн, нэгдмэл, цогц, харилцан уялдаатай, тогтвортой, тасралтгүй, залгамж чанартай, тэнцвэрийг эрхэмлэсэн, судалгаа, шинжилгээнд үндэслэсэн, бүх талын оролцоог хангасан, оролцогчдын хариуцлагыг тодорхойлсон, сэтгүүл зүйн салбарын хөгжлийн асуудлыг урт, дунд, богино хугацаанд шийдвэрлэх шийдвэрүүдийн багц мөн”² гэж тодорхойлсон байна.

Аливаа асуудлыг шийдвэрлэхэд гүнзгий судалсан, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй ойлголтын суурь бааз шаардлагатай байдаг өнцгөөс авч үзвэл Сэтгүүл зүй, Хэвлэл мэдээлэл, Мэдээллийн хэрэгсэл, Олон нийтийн харилцаа, Олон түмний харилцаа, Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, Олон нийтийн сүлжээ зэрэг монгол хэлээр түгээмэл хэрэглэгддэг нэр томъёонуудын анхдагч утга, онолын үндсийг харгалзахгүйгээр нийгмийн аюулгүй байдал, хэвлэл мэдээллийн хамаарлын мөн

² Галаарид Б. Монголын хэвлэл мэдээллийн системийн онолын шинжилгээ: Мутацчилагдсан эрх чөлөө. Ред. М.Одмандах. –УБ., Цалиг. 2022. т.2.

чанарыг үнэн зөв, бүрэн гүйцэт гаргахад учир дутагдалтай байх болно. Тиймээс сэтгүүл зүй, хэвлэл мэдээллийн салбартай холбоотой олон улсад тогтож хэвшсэн нэр томъёог монгол хэлээр орчуулахдаа өөр өөр үгээр буулгаснаас болж ойлголт, агуулгын зөрүү гардгийг анхаарч нэгдсэн ойлголтод хүргэх оновчтой нэршил, орчуулгыг утга агуулгаар нь бусадтай харьцуулан судалж, судалгааны ажилдаа ашиглахыг зорилоо.

Хэвлэл мэдээллийн онолуудыг авч үзэхийн тулд эхлээд дэлхий дахинаа түгээмэл хэрэглэгддэг “Mass communication” гэдэг нэр томъёоны язгуур утгыг түүний монгол орчуулгын агуулгатай харьцуулан жишье. Энэ нэр томъёо анх 1920-иод онд олон түмний хүсэлтэд нийцсэн хэвлэлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зах зээлийн өрсөлдөөний явцад АНУ-д үүссэн. Масс гэдэг нь “Нийгмийн элит хэсэг, тусдаа байгаа бие хүнд ард түмнийг сөргүүлэн тайлбарласан хүн амын өргөн давхрааг хэлсэн ойлголт юм. Барууны либерал онолд ард түмэн гэсэн нэр томъёо төдийлөн хэрэглэгддэггүй ба харин “масс буюу олон түмэн” хэмээх нэр томъёо түгээмэл тааралддаг”³ болохыг судлаачид онцолсон байдаг. Mass communication гэх нэршлийн тухайд “Олон түмэн + харилцаа, холбоо” гэсэн үндсэн утгатайгаар анх бий болсон. Тэр үед олон түмнийг холбох, тэдний харилцааны нэгдмэл талбар болох хамгийн боломжтой хэрэгсэл нь тогтмол хэвлэлүүд байсан учраас Journalism буюу Сэтгүүл зүй гэх ойлголт дотор энэ нэршил ноёлох байр суурь шууд эзэлсэн бөгөөд технологийн хөгжилтэй холбоотойгоор ар араасаа бий болсон кино, радио, телевиз, цахим хэрэгсэл зэрэг олон түмний сэтгэл зүйд нөлөө үзүүлдэг харилцааны хэрэгслийг бүгдийг нь Mass communication гэдэг болсон байна. Монголд үүнийг “Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл” гэж орчуулж хэвшсэн нь “Средство массовой информации” гэх орос нэр томъёоны хадмал орчуулга юм. Англи хэлний “masses”, “public, орос хэлний “массовая коммуникация”, “массовая информации” зэрэг нэр томъёог монгол хэлнээ утга агуулгын хувьд онож буулгасан эсэхийг нягталбал ойлголтын зөрүү буй эсэх нь тодорхой болно.

Орос хэлний тайлбар тольд “масса”-г “Множество, большое количество чего-нибудь; Широкие, трудящиеся круги населения, народ” (Олон, их хэмжээний ямар нэгэн зүйл; Өргөн түмэн, Хүн амын хөдөлмөр эрхэлдэг өргөн хүрээ, Олон түмэн)⁴ гэж тайлбарласныг Ц.Дамдинсүрэн, А.Лувсандэндэв нар “Үй олон; олон түмэн,

³ Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг. Ер. ред. Төртогтох Ж., Мөнхбат С. – УБ., “Адмон принт”, 2021. т.329;

⁴ Ожегов С.И. Словарь русского языка. –М., “Русский язык”. 1978. т.312;

өргөн олон, өргөн түмэн”⁵ гэж; “Публика” гэдгийг орос хэлний тайлбар толинд “1.Лица, находящиеся где-нибудь, в качестве зрителей, слушателей, пассажиров и т.п., а также вообще – люди, общество... 2.Общество или отдельные лица, объединенные по каким-н. общим признакам (разг. шутол. или недобр.)”⁶ гэснийг Ц.Дамдинсүрэн нар “Хүмүүс, цугласан хүмүүс, цуглагсад, зон”⁷ гэж тус тус тайлбарласан.

Эндээс “паблик” (public) гэдэг үгийг монгол хэлнээ “тодорхой бүлэг хүмүүс” гэсэн, “масс” гэвэл “олон түмэн”, “өргөн түмэн” гэсэн ойлголтоор буулган хэрэглэх нь зөв гэдэг нь тодорхой байна.

Барууны болон Зөвлөлт-Оросын сэтгүүл зүйд хамгийн түгээмэл хэрэглэгддэг гол нэр томъёоны нэгдсэн ойлголтоор хэрэглэж болох оновчтой, зөв монгол нэр томъёог сонгосон тул одоо сэтгүүл зүйн онолуудад авч үзье.

Судалгаанаас үзэхэд хэвлэл мэдээлэл нь *нэгд*, нийгмийн ач холбогдолтой мэдээллийг цуглуулж, боловсруулж, мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан тогтмол түгээх үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа; *хоёрт*, мэдээллийг цуглуулж түгээх зорилго бүхий өөрийн гэсэн үйлдвэрлэл-техникийн бааз бүхий мэргэжлийн байгууллагууд болох редакц, агентлаг, компаниудын үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа; *гуравт*, сэтгүүлчийн мэргэжлийн үйл ажиллагаа; *дөрөвт*, сэтгүүл зүйн салбарын мэргэжилтэн бэлтгэх тогтолцоо; *тавд*, сэтгүүл зүйн бүтээгдэхүүнийг хүлээн авагч тал болох хэрэглэгчийн мэдээллийн боловсролтой холбоотой цогц асуудлууд, эргэх холбоо, харилцан нөлөө; *зургаад*, сэтгүүл зүй хэмээх шинжлэх ухааны тодорхой салбар гэсэн олон талт ойлголтыг өөртөө агуулж байна.

Дээр тодорхойлсончлон хэвлэл мэдээллийн ойлголтын агуулга, үгийн утга олон талтай тул энэхүү судалгааны ажилдаа тус нэршлийг шинжлэх ухааны тодорхой нэг салбар гэдэг утгаар нь хэрэглэх нь зүйтэй гэж үзлээ. Сэтгүүл зүйн шинжлэх ухаан нь үйлдвэрлэл практикт тулгуурладаг, өөрөөр хэлбэл, хэвлэл мэдээллийн бодит туршлагыг объектоо болгодгоороо нийгмийн ухааны бусад салбараас ялгаатай. Гэхдээ энэ нь зөвхөн практик туршлагад тулгуурлан боловсруулдаг эмпирик түвшний ойлголт биш, харин сэтгүүл зүй гэдэг салбарын

⁵ Дамдинсүрэн Ц., Лувсандэндэв А. Орос-Монгол толь. Ред. Ш.Лувсанвандан. –УБ., УХГ, 1982. т.260;

⁶ Ожегов С.И. Словарь русского языка. –М., “Русский язык”. 1978. т.581;

⁷ Дамдинсүрэн Ц., Лувсандэндэв А. Орос-Монгол толь. Ред. Ш.Лувсанвандан. –УБ., УХГ, 1982. т.567;

нийгмийн ач холбогдол, үйлдвэрлэл, бүтцийг ойлгож, тодорхойлох хил хязгаарыг тогтоож өгдөг ухаан юм.

Сэтгүүл зүйн шинжлэх ухаан XX зууны эхэн үед мэдээллийн талбар дахь хэвлэлийн үр нөлөөг нийгмийн талаас авч үздэг явцуу ухаан байсан бол өнөөдөр олон түмний мэдээллийн хэрэгслийн агуулга, сэтгүүлчийн мэдээллийн системийг бүрэлдүүлэгч хүчин зүйлсийг энгийнээс нарийн хүртэл олон түвшинд задлан шинжилдэг ухаан болон хөгжиж байна. Өөрөөр хэлбэл: хувь сэтгүүлчийн тодорхойлолтоос эхлээд зохион байгуулалтын түвшний, институцийн асуудал, улмаар нийгмийн хүчирхэг систем болохынх нь хувьд судалдаг болсон. Мөн түвшин болгон дахь сэтгүүл зүйн бодит дүр зургийг бүтээж буй хүчин зүйлүүдийг тодорхойлж, тэдгээр нь аль түвшинд хэрхэн харилцан үйлчилж байгааг судалдаг болжээ.

Мэдээллийн хэрэгсэл гэдгийг “Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, олон нийтийн мэдээллийн харилцаа нь мэдээллийн тусгай техник хэрэгслийн тусламжтайгаар нэгэн зэрэг хэсэг бүлэг хүмүүст дамжуулах үйл явц юм гэнэ”⁸ гэж судлаач, доктор, профессор М.Зулькафиль тодорхойлсон.

Сэтгүүл зүй нь олон нийтийн санаа бодлын “менежер, удирдаач” хэмээх утгаараа хүмүүст нийгмийн тодорхой нэг ухамсар, төлөв байдал, үнэлэмж эсвэл хандлагыг төлөвшүүлдэг. Харин тэр бүхэн нь эцсийн эцэст мэдээллийн түгээлт, дамжуулах, харьцаа зэрэг хүний амьдрал, төрөлх эрэлт хэрэгцээгээр тэжээгдэн байж, нийгмийн орчин, харилцааны тогтолцоог бий болгон төлөвшүүлдэг учиртай⁹ гэсэн түүний тодорхойлолт телевизийн тухай дээрх ойлголтыг бататгана.

Америкийн эрдэмтэн Фред Сиберт, Уилбур Шрамм, Теодор Питерсон нар олон түмний хэм хэмжээний онолыг ангилснаа “Хэвлэлийн 4 онол” (Four Theories of the Press) гэж 1956 онд зарласан нь тодорхой хугацаанд хэвлэлийн онолын сонгодог бүтээл гэгдэж байв. “Хэвлэл” гэдэгт тэд олон түмний харилцааны бүх хэрэгслийг хамруулсан бөгөөд аливаа нийгэм дэх хэвлэл мэдээлэл болоод улс төрийн тогтолцоо хоорондын харилцаан дээр тулгуурлан ангилсан учраас ойлгомжтой энгийн ангилал болж чадсан байна. Тэд:

1. Хэвлэлийн авторитар онол;
2. Хэвлэлийн зөвлөлтийн онол;
3. Хэвлэлийн либертари онол;

⁸ Зулькафиль М. Олон нийтийн мэдээллийн харилцаа сэтгүүл зүйн судлалын шинэ судлагдахуун болох нь //Сэтгүүл зүй/ сэтгүүл, №319 (56) УБ., т.16;

⁹ Болд-Эрдэнэ Б. Интернет сэтгүүл зүй УБ., 2009. х.8;

4. Нийгмийн хариуцлагын онол гэж дөрөв ангилсан нь тухайн цаг үедээ ихээхэн өгөөжтэй онол гэгдэж, олон түмний харилцааны асуудлыг судлах шинжлэх ухааны судалгааг системтэйгээр явуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэсэн байна¹⁰.

“Хэвлэлийн дөрвөн онол”-ыг “Дөрвөн онол”, зарим үед “Хоёр онол” гэж нэрлэдэг нь зохиогчид өөрсдөө “Зөвлөлтийн коммунист онол бол хуучин авторитар онолын үргэлжлэл, бидний нийгмийн хариуцлагын онол гэж нэрлэж буй зүйл бол либертари онолын энгийн нэг хувилбар юм”¹¹ гэж бичсэнтэй холбоотой.

Түүнчлэн 1956 онд гарсан энэхүү “Хэвлэлийн дөрвөн онол” дээр 1980 онд Дэннис Маквэйлийн гаргасан Ардчилсан оролцооны онол, Хэвлэл мэдээллийн хөгжилд оролцох тухай онол хоёрыг нэмээд онолын судлаачид “Олон түмний харилцааны 6 норматив онол” гэж нэрлэх болсон байна¹².

Авторитар онолын тухайд хэвлэл мэдээлэл нь Засгийн газрын хатуу хяналтад оршдог, авторитар дэглэмтэй орнуудад үйлчилдэг онол бол *Зөвлөлтийн онолын тухайд* Марксизм-ленинизмийн үзэл санаанд тулгуурласан, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд төрийн мэдэлд, түүний хатуу хяналтад оршдог, төрийн үзэл суртлын зэвсэг байдаг онол юм.

Либертари онолын тухайд хэвлэл мэдээлэл нь төр засагт үйлчилдэг хэрэгсэл биш, харин ард түмэн чөлөөт хэвлэлээр дамжуулан төр засгаа хянах, улс төрчид нь өөрсдийн үзэл бодлоо тодорхойлоход туслах хэрэгсэл байх ёстой гэж үздэг онол бол *Хэвлэлийн нийгмийн хариуцлагын онолын тухайд* нийгмийн тогтвортой байдал, хөгжилд хэвлэл чухал үүрэгтэй учраас олон түмний мэдээллийн хэрэгслүүд нийгмийн хариуцлага хүлээх ёстой, тэгж эс чадвал хэн нэгэн түүнийг албадан хариуцлагатай болгоно гэж үздэг онол юм.

Хөгжилд хэвлэл мэдээлэл оролцох тухай онолын хувьд улс орноо хөгжүүлэх нийтлэг ашиг сонирхлыг гол болгож, хэсэг бүлэг хувь хүмүүсийн ашиг сонирхолд үйлчлэх биш, харин нийгмийн хамтын ашиг сонирхлыг чухалчлах ёстой гэж үздэг онол *Ардчилсан оролцооны онолын тухайд* олон түмэн, иргэд өөрсдийн хүсэл сонирхол, үзэл бодол, соёл, бусад хүчин зүйлсээрээ нэгдэж харилцахын тулд мэдээлэл солилцох, түгээх эрхэнд тулгуурласан харилцаа холбоог нийгмийн бүхий л түвшинд хөгжүүлэх ёстой гэж үздэг байна

¹⁰ Оюунгэрэл А. Олон түмний харилцааны онол. Ред. Р.Оюунцэцэг. УБ., НӨБЛМЭН, 2009. т.34;

¹¹ Фред Сиберт, Уилбур Шрамм, Теодор Питерсон. Хэвлэл мэдээллийн дөрвөн онол. Орч. Зулькафиль М., Өнөрбаяр Г. –УБ., “Удам соёл”, 2016. т.6;

¹² Галаарид Б. Монголын чөлөөт хэвлэлийн хөгжил дэвшил. -УБ., :Цалиг, 2018. т.27;

1.2. Хэвлэл мэдээллийн нийгэмд үзүүлэх нөлөөлөл

Хэвлэл мэдээлэл, нийгмийн аюулгүй байдлын хамаарлын хоорондын логик уялдаа холбоос хувь хүний эрх, эрх чөлөөнд, нийгмийн материаллаг болон оюун санааны үнэт зүйлсэд шууд болон шууд бусаар хохирол учруулах аюулаар дамжин илрэх зүй тогтолтой юм.

Үүний тод илрэл нь үндэсний эв нэгдэл болон нийгмийн тогтвортой байдлыг бэхжүүлэхэд хэвлэл мэдээллийн бодлого, үйл ажиллагааны үзүүлэх эерэг, сөрөг нөлөө байх болно. Тухайлбал:

Эерэг нөлөө:

1. Шударга, хараат бус, ил тод байдлыг хангасан сэтгүүл зүй нь төрийн үйл ажиллагааг хянах, иргэний оролцоог нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэгтэй.
2. Нийгмийн тулгамдсан асуудлуудыг олон нийтэд мэдээлж, шийдвэр гаргахад нөлөөлнө.
3. Янз бүрийн үзэл бодол, байр суурийг хүндэтгэн харуулснаар нийгмийн ойлголцлыг нэмэгдүүлнэ.
4. Үндэсний уламжлал, өв соёлыг сурталчлан таниулснаар үндэсний эв нэгдлийг бэхжүүлнэ.

Сөрөг нөлөө:

1. Улс төрчдийн нөлөөнд автсан, нэг талыг барьсан мэдээлэл нь нийгмийн талцал хуваагдал, үл ойлголцлыг нэмэгдүүлдэг.
2. Худал мэдээлэл, гүтгэлэг тараах нь нийгмийн тогтвортой байдалд сөргөөр нөлөөлдөг.
3. Зарим мэдээллийг нууцалж хаах нь иргэний мэдэх эрхийг зөрчдөг.
4. Үндэсний цөөнх, эмзэг бүлгийн эрхийг зөрчих, ялгаварлан гадуурхах хандлага ч сэтгүүл зүйд байж болно.

Иймд хэвлэл мэдээлэл нь үндэсний эв нэгдэл, нийгмийн тогтвортой байдлыг бэхжүүлэхэд эерэг үүрэг гүйцэтгэх ёстой. Үүний тулд шударга, хариуцлагатай, олон нийтийн эрх ашгийг дээдэлсэн байх шаардлагатай.

Хэвлэл мэдээллийн бодлого нь нийгмийн амьдралын бүх салбар, салаа мөчир, үзэгдэл бүрд иргэдэд үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, хамгаалах чиг үүргээ ойлгож биелүүлэхэд туслан үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын үзэл санааг сурталчлах замаар нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад эерэг нөлөө үзүүлнэ. Мөн үндэсний аюулгүй байдалд аюул занал учруулж болох гадаад, дотоод эрсдэлт хүчин зүйлсийн талаар мэдээ мэдээллийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр санамсаргүй болон санаа зорилготойгоор түгээж сурталчилснаар үндэсний эв

нэгдэл, соёлын дархлаа, нийгмийн тогтвортой байдалд сөрөг нөлөө үзүүлж болно. Хэвлэл мэдээллийн бодлого буруу, тодорхойгүйгээс тус салбар гаднын соёлын түрэлтийг дэмжигч болж хувирах эрсдэл хамгийн их байна.

Орчин үед АНУ, Япон, Хятад зэрэг тэргүүлэх эдийн засагтай орнууд нэр хүндтэй томоохон брэндүүд, бараа бүтээгдэхүүн, кино, дуу хөгжим зэрэг соёлын бүтээгдэхүүнээрээ дамжуулан хөрш зэргэлдээ орнууд төдийгүй дэлхий дахинд ноёрхлоо тогтоохыг эрмэлздэг. Үүнийг медиа империализм буюу соёлын түрэмгийлэл хэмээдэг. Английн судлаач Бенжамин Шефард, Роналд Хайдук нар “Орчин үеийн бослого ба даяаршлын эрин дэх харилцаа” бүтээлдээ даяаршлыг “аливаа соёлын онцлог шинж байдлыг устгагч төдийгүй ижилсүүлэгч, хүлээн авагч, хэрэглэгч, соёлыг түгээгч, баруунжсан соёлын түрэмгийллийг хурдасгагч¹³” хэмээн тодорхойлжээ. Өөрөөр хэлбэл: хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нөлөө нь мэдээллийн харилцаагаар дамжуулж үзэгчдийн итгэл үнэмшил өөрчлөгдөх, бэхжихэд хүргэдэг бодит хүч юм. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нөлөөний үр дүнд бий болсон эффектийг медиаэффект гэж нэрлэдэг.

Мэдээллийн сувгуудаар гарч буй мэдээлэл нь хүлээн авагчдад хэрхэн нөлөө үзүүлэх нь тэдний хүн ам зүйн болон сэтгэл зүйн онцлог зэрэг бусад хүчин зүйлээс шууд хамаарна. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нөлөө нь эерэг ба сөрөг, нэг удаагийн ба олон удаагийн давтамжтай, богино болон урт хугацааны хэлбэртэй байдаг. Медиа эффект нь үзэгчдийн итгэл үнэмшлийг үргэлж өөрчилдөггүй, зарим тохиолдолд одоо байгаа итгэл үнэмшлийг улам бэхжүүлж өгдөг байна¹⁴.

Монголын онцлогтой холбон судлах ёстой өөр нэг асуудал бол Олон түмний харилцаа юм. Онолын хувьд сэтгүүл зүй нь нэгдмэл байх ёсгүй, тус тусдаа ойлголт боловч монголын бодит амьдралд хамтдаа сүлэлдэн оршсоор ирсэн нь судалгааны объектын хувьд сонирхолтой, анхаарах сэдэв мөн.

Нийгмийн аюулгүй байдалтай холбоотойгоор сэтгүүл зүйн үүргийг тодотгох, чөлөөт хэвлэлийн үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлсэн 30 гаруй жилийн түүхэн дэх алдаа, оноог нягтлан шинжлэхэд мэдээллийн технологийн шууд үр дүн болох интернэт орчин Монголын сэтгүүл зүйд хэрхэн нөлөөлсөн, ямар дэвшил, ухралт авчирч буйг задлан шинжилж, өнөөгийн нөхцөл байдлыг нийгмийн аюулгүй

¹³ <https://medium.com/gereg-magazine/%D0%B4%D0%B0%D1%8F%D0%B0%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%BB-%D1%83%D1%83-%D0%B0%D0%BB%D1%8C-%D1%8D%D1%81%D0%B2%D1%8D%D0%BB-%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B4-%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%BC-%D1%83%D1%83>

¹⁴ Valkenburheueg, P.M, Peter, J, Walther, J.B, , 2016;

байдалтай холбон зөв тодорхойлох, ирээдүйн чиг хандлагыг зөв төсөөлөх, шийдэл, гарц гаргалгаа санал болгох асуудал чухлаар тавигдаж байна.

Хэвлэл мэдээлэл, нийгмийн аюулгүй байдлын бодлогын уялдаа холбоог 1 дүгээр хүснэгтэд харуулав.

1 дүгээр хүснэгт.

Хэвлэл мэдээлэл болон нийгмийн аюулгүй байдлын мөн чанарын хоорондын хамаарал

Хэвлэл мэдээллийн мөн чанар нь:	Нийгмийн аюулгүй байдлын мөн чанар нь:
<ul style="list-style-type: none"> • <i>Үнэн бодит, шударга байдал</i> - Мэдээллийг үнэн зөв, бодитой байлгаж, худал мэдээлэл түгээхгүй байх нь чухал. Ингэснээр нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах нэг нөхцөл бүрдэнэ. • <i>Нийтийн эрх ашигт нийцтэй байх</i> - Улс орны ашиг сонирхол, нийгмийн сайн сайханд хувь нэмэр оруулах мэдээллийг түгээх хэрэгтэй. Энэ нь нийгмийн сэтгэл зүйд эергээр нөлөөлж эх оронч иргэдийг бий болгоно. • <i>Олон нийтийг мэдээллээр хангах</i> - Иргэдэд үнэн зөв, тэгш хүртээмжтэй мэдээлэл хүргэх нь ардчиллыг бэхжүүлэх үндэс, итгэлцлийг бий болгож, нийгмийг талцал хагарлаас хамгаалж, аюулгүй байдлыг хангах суурь нөхцөлийн нэг юм. • <i>Хариуцлагатай, ёс зүйтэй байх</i> - Сэтгүүлчид өөрсдөө ёс зүйтэй, шударга байж, алдаа дутагдлаа хүлээн зөвшөөрөх ёстой. • <i>Нийгмийн үнэт зүйлсийг түгээх</i> - Сайн сайхан зүйлийг сурталчлах, нийгмийн сэтгэл зүйд эерэг нөлөө үзүүлэх нь сэтгүүл зүйн зорилго байдаг. • <i>Бие даасан, шүүмжлэлт сэтгэлгээтэй байх</i> - Эрх баригчдаас хараат бус, тэдний үйл ажиллагаанд шүүмжлэлтэй хандаж, бодит байдлыг ил тод мэдээлэх хэрэгтэй. Ингэснээр нийгмийн тогтолцоог гажуудахаас хамгаална. • <i>Технологийн дэвшлийг ашиглах</i> - Орчин үеийн технологийг ашиглан 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Хууль дээдлэх ёс</i> - Хууль тогтоомжийг чанд баримталж, нийгмийн дэг журмыг сахин мөрдөх ёстой. Сэтгүүл зүйн бодлого хууль дээдлэх ёсыг түгээх, сурталчлахад чиглэгдэнэ. • <i>Хүний эрх, эрх чөлөө</i> - Хүн бүр өөрийн болон бусдын эрхийг хүндэтгэж, эрх чөлөөгөө эдлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх нь чухал. Үүнд сэтгүүл зүйн бодлогоор дэмжлэг үзүүлэх ёстой. • <i>Шударга ёс</i> - Хууль ёсны дагуу бүх хүн тэгш эрхтэй, ялгаварлан гадуурхалгүй хандах ёстой. • <i>Тогтвортой байдал</i> - Улс төр, эдийн засаг, нийгэм соёлын тогтвортой байдлыг хангах шаардлагатай. Сэтгүүл зүй нийгмийн хариуцлагатай салбарын хувьд үүнийг дэмжсэн бодлого хэрэгжүүлэх ёстой. • <i>Аюулгүй байдал</i> - Гадаад, дотоод аюул занал, терроризм, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлж, хамгаалах хэрэгтэй. Сэтгүүл зүйн бодлогын тэргүүлэх зорилтын нэг нь аюулгүй байдлын асуудал байснаар энэ бодлого илүү үр дүнд хүрнэ. • <i>Хүний амь нас, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлыг хангах</i> - Эдгээр үндсэн эрхийг хамгаалах нь нийгмийн аюулгүй байдлын үндэс суурь юм. • <i>Хүчирхийллээс ангид байх</i> - Ямар ч хэлбэрийн хүчирхийлэл, дарамт шахалтаас ангид, эрх чөлөөтэй амьдрах ёстой. Сэтгүүл зүй бодлогоор энэ үзэл санааг түгээгч, хүчирхийллээс ангид соёлыг түгээгч байх ёстой

мэдээллийг хурдан шуурхай, өргөн хүрээнд түгээх боломжтой. Сэтгүүл зүй энэ боломжийг нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах бодлоготой нягт уялдуулснаар эерэг үр дүнд хүрнэ.	
--	--

Хэвлэл мэдээлэл болон нийгмийн аюулгүй байдлын мөн чанар нь нийгмийн тогтвортой байдал, ардчиллыг хангахад чухал үүрэгтэй. Тэдгээрийн хоорондын хамаарлыг дараах байдлаар харьцуулж болно:

1. Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад хэвлэл мэдээллийн бодлого чухал үүрэгтэй. Хэвлэл мэдээллийн шударга, үнэн бодит байдал нь нийгмийн итгэл үнэмшлийг бэхжүүлж, хууль дээдлэх ёсыг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Иймд хэвлэл мэдээлэл нь нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад дэмжлэг үзүүлдэг.
2. Хэвлэл мэдээлэл нь нийгмийн аюулгүй байдлын чухал хэсэг бөгөөд олон нийтийг мэдээллээр хангах, үнэнийг дэлгэрүүлэх замаар аюулгүй байдлыг хангахад хувь нэмэр оруулдаг.
3. Сэтгүүлчид нь нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад оролцож, хууль бус үйлдлийг илчлэх, нийтийн эрх ашгийг хамгаалахад дуу хоолойгоо өргөж явах ёстой.
4. Сэтгүүл зүйн мэргэжлийн ёс зүй, хариуцлага нь нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад шууд нөлөөлдөг.
5. Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад хэвлэл мэдээллийн бодлого, үйл ажиллагааг чиглүүлэх нь чухал бөгөөд үүнд хууль эрх зүйн орчин, дэмжлэг туслалцаа чухал үүрэгтэй. Үүнээс дүгнэвэл, хэвлэл мэдээллийн бодлого, нийгмийн аюулгүй байдал нь өөр хоорондоо нягт уялдаа холбоотой, харилцан хамааралтай ойлголтууд юм. Хэвлэл мэдээлэл зүй нь нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг бол нийгмийн аюулгүй байдал нь хэвлэл мэдээллийн үйл ажиллагааг дэмжин тэтгэхэд нөлөөлдөг.

“Сэтгүүл зүйн шинж чанар нийгэм-соёл, технологийн орчинд өөрчлөгдөж, медиа үйлдвэрлэл дэх тоон системийн нөлөө үлэмж их болж, даяаршил, дижитал сэтгүүл зүйн онолыг өөрчлөх онцгой хүчин зүйл болсон ч энэ нь хуучин онол хэрэглээнээс шахагдсан асуудал биш, харин шинэ хуучин хоёр харилцан нөхцөлдөж,

харилцан бие биеэ баяжуулсан үзэгдэл гэж үзэж болно”¹⁵ гэсэн судлаачийн голч дүгнэлт асуудлын мөн чанарыг товч тодорхой илэрхийлж байна.

Хэвлэл мэдээллийн үндсэн үйл ажиллагаа, үүргийн заримд нь орчин цагийн технологийн хөгжил болоод бусад талын хүчин зүйлийн улмаас хуучин онолууд үйлчлэхгүй байж болох ч үндэсний ухамсар, дархлаа, аюулгүй байдал зэрэг нийтийн эрх ашигт хамааралтай амин чухал асуудлуудын тухайд шинэ хуучныг харилцан нөхцөлдүүлж байж хэвлэл мэдээллийн салбарын үзэл баримтлал, онол арга зүйн баримт бичгүүдийг боловсруулж, Монголын хэвлэл мэдээллийн салбарыг нэгдмэл зорилго, нэг чиг рүү хандуулах хэрэгцээ шаардлага үлэмж ихээр урган гарч байна.

“Ардчилсан нийгэмд үйлдвэрлэлийн хэрэгслийн зарим хэсгийг төрийн мэдэлд байлгадаг туршлага байдаг боловч олон түмний оюун санаанд хүчтэй нөлөөлж чаддаг мэдээллийн хэрэгслийг төр өмчлөхөөс эрс татгалздаг”¹⁶ гэсэн зарчим олон оронд үйлчилдэг боловч нийгмийн оюун санаанд хүчтэй нөлөө үзүүлдэг телевизийг хяналтаасаа гаргах хүсэл сонирхолгүй байдал ардчилсан тогтолцоот зарим оронд ч ажиглагдаж байна. Ихэнхдээ нэг намын тогтолцоотой орнуудад улсын телевиз байгуулагддаг. Олон намын тогтолцоот нийгэмд аль давамгайлал, эрх баригч намын үзэл суртлыг дамжуулагчийн үүрэг гүйцэтгэнэ. Төр өөрийн үйл ажиллагааны сурталчилгааг хийхэд улсын телевизийг ашигладаг учраас “мэдээлэл идэвхгүй”¹⁷ хэлбэртэй, хязгаарлагдмал, хатуу хяналттай цацагддаг.

Ардчилсан нийгмийн тогтолцоо, чөлөөт эдийн засгийн үнэт зүйлс бүхий улс орон нийгэмд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нь иргэдийн үнэн бодит мэдээллийг шуурхай хүлээн авах хэрэгцээг мэргэжлийн түвшинд хангахаас гадна санхүүгийн хувьд бие даан хараат бус байж, ашиг орлого олох зорилго бүхий бизнесийн байгууллага болдог.

Доктор Б.Наранбаатарын тодорхойлсноор, “Чөлөөт хэвлэл мэдээлэл нь олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн сэтгүүл зүйн үйл ажиллагаа, маркетингийн зорилт, ашиг орлогод чиглэсэн арга хэрэгсэлтэй давхцахгүй буюу хараат бус оршсоноор бий болох үндэстэй. Харин тухайн байгууллагын нийтлэл, нэвтрүүлгийн бодлого,

¹⁵ Корносенко. С.Г. Факторы модернизации терминологии в теории журналистики // Медиалингвистика. Том 6, №3, 2019. т.290-302;

¹⁶ Норовсүрэн Л., Ариунзаяа Н. Телевизийн сэтгүүл зүй. -УБ.,:МУИС-ийн Хэвлэх үйлдвэр, 2009. т.54;

¹⁷ Чойсамба Ч. Монгол сонины мэдээ. -УБ., 2013. т.42;

тодорхой “медиа бүтээгдэхүүн”-ий чанар чансаа нь зар сурталчилгаа олох, маркетингийн зорилтдоо хүрэхэд нь давуу болох хэрэгсэл байх ёстой”¹⁸ юм.

Телевизийн арилжааны хэв шинж давамгайлж, эзэд нь өөрийн хүссэнээ хийж болдог, эсвэл үзэгчдийг татаж л байвал “юу ч хамаагүй үзүүлж” болдог хэрэгсэл мэтээр ойлгох нь ташаа юм. Телевиз бүтээлийн чанар дээр тулгуурлаж, сэтгүүл зүйн үүрэг, нийгмийн өмнө хүлээсэн хариуцлагаа биелүүлэх ёстой. Эрх чөлөөг үүрэг дагалдаж, удирдлагын тогтолцоонд телевиз олон нийтийн харилцааны тодорхой үүргүүдийг гүйцэтгэх замаар нийгмийн өмнө хариуцлага хүлээнэ. Өөрөөр хэлбэл: нийгмийн өмнө хэвлэл мэдээлэл хариуцлага хүлээнэ гэдэг нь ёс суртахууны үүрэг мөрдлөгийг баримтална гэсэн үг¹⁹. Эрхийг үүрэгтэй холбох²⁰ нь нийгмийн өмнө хүлээх хариуцлагыг тодорхой болгоно.

Телевиз олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн хувьд хүн, нийгэм, улс орны мэдээллийн хэрэгцээ шаардлагыг хангах онцгой үүрэгтэй. Гэхдээ бусад олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээс ялгарах онцлог нь мэдээллийг илүү хүртээмжтэй, олон талын дүрсэн өгүүлэмжтэйгээр дамжуулдаг.

¹⁸ Наранбаатар Б. 2013. ОНМХ-ийн менежментийн онцлог, түүний хосолмол шинж. //Сэтгүүл зүй ЭШБ.№14(393) УБ.,т.37;

¹⁹ Болд-Эрдэнэ Б. Олон нийтийн харилцаа. -УБ., 2006. т.163;

²⁰ Сиберт Ф.С, Шрамм У, Питерсон Т.2016. Хэвлэл мэдээллийн дөрвөн онол. (Орч. Зулькафиль). УБ., т.132;

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЛИЙН НИЙГМИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ҮЗҮҮЛЖ БУЙ НӨЛӨӨЛЛИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДЛЫН ШИНЖИЛГЭЭ

2.1. Хэвлэл мэдээллийн талаарх эрх зүйн зохицуулалтад хийсэн шинжилгээ

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах асуудлыг зохицуулах хууль эрх зүйн үндэслэл нь Үндсэн хууль, Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль ²¹болон бусад хуулийн холбогдох заалтаар тодорхойлогддог. Хэвлэл мэдээллийн салбарын бодлого, үйл ажиллагаа, хууль эрх зүйн зохицуулалтууд ч Үндсэн хууль, Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн зүйл заалттай зөрчилдөж харшлах ёсгүй.

Иймд Монгол Улсын хэвлэл мэдээллийн бодлого, эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдлын судалгааг Монгол Улсын Үндсэн хууль, Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Үндэсний аюулгүй байдлын тухай, Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай, Олон нийтийн радио телевизийн тухай, Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хуулийн хүрээнд явууллаа.

Үндсэн хуулийн зохицуулалт. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн “Хүний эрх, эрх чөлөө” бүлгийн 16 дугаар зүйлийн 16 дахь хэсэгт Монгол Улсын иргэн итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдлэх ёстойг заасан. Мөн тус хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 19.1-д “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна” гэжээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд 2019 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр нэмэлт өөрчлөлт орж, зургаадугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийнхээ хүрээнд газрын хэвлийн баялгийг ашигласнаар байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөний талаар мэдэх эрхтэй” гэж зааснаар *тодорхой асуудлаар* иргэдийн мэдээлэл эрж хайх, хүлээн авах эрхийг баталгаажуулсан байна. Улмаар 16 дугаар зүйлийн 17-д иргэд “Төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй” гэж заасан. Монгол Улсын нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, конвенцын дагуу “хил хязгаар үл харгалзан” мэдээлэл “хайх, хүлээн авах болон түгээх” эрхийг баталгаажуулсан ч мэдээлэл “түгээх” эрхийг Үндсэн хуульд дурдаагүйгээс гадна “хил хязгаар үл

²¹ “Үндэсний аюулгүй байдлын” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2001 <https://legalinfo.mn/mn/detail/18>

харгалзан” эдлэх баталгаа олгоогүй байгааг судлаачид олонтоо дурддаг. Хил хязгаар үл харгалзан эдлэх баталгаа гэдэг нь хүн бүр хууль дүрмийн дагуу аюулгүй байж, эрхээ эдлэх нөхцөлийг хэлдэг. Тухайлбал, хүн бүр амь насаа хамгаалуулах, аюулгүй орчинд амьдрах, өөрийн үзэл бодол, итгэл үнэмшлийг чөлөөтэй илэрхийлэх, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөтэй, бүр боловсрол эзэмших, үндэс угсаа, арьсны өнгөөр ялгаварлагдахгүй байх зэрэг олон эрхийг багтаадаг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлд Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ гэдгийг заасан ч Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харшилсан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичгийг дагаж мөрдөхгүй гэдэг заалттай. Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээний дагуу үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөнд “хил хязгаар үл харгалзан” мэдээлэл “хайх, хүлээн авах ба түгээх” эрх багтдаг ч Үндсэн хуульд “мэдээлэл түгээх эрх”-ийг тусгаагүй учраас парадокс үүсэж байна. Энэ тохиолдолд Үндсэн хуулийн заалтаа дагах нь тодорхой бөгөөд иргэд мэдээлэл “түгээх” эрхгүй гэсэн үг.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын зохицуулалт. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын анхны үзэл баримтлалыг 1994 онд Улсын Их хурлаар батлан гаргасан. Уг үзэл баримтлалыг баталснаас хойших хугацаанд Монгол Улсын аюулгүй байдлын гадаад, дотоод орчин хурдтайгаар хувьсан өөрчлөгдөж, түүнийг дагаад аюулын мөн чанар, эх сурвалжууд олширч, улам ээдрээтэй болсон тул Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг 2010 онд шинэчлэн баталсан байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал²² нь шинэ Үндсэн хуулийн үзэл санааг бататгасан, аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагаанд үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг дээдлэх үзэл санааг анхлан тунхагласан, энэхүү үзэл санааг эрхэмлэн дээдлэх соёлыг иргэдэд төлөвшүүлэх үндсийг тавьсан, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах төрийн бодлогын чухал тулгуур болж чадсанаараа онцгой ач холбогдолтой бодлогын баримт бичиг болжээ. Мөн “Үндэсний аюулгүй байдал”, “Үндэсний язгуур эрх ашиг” зэрэг тулгуур ойлголтыг тодорхойлж томъёолсон байна. Тухайлбал, Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал гэж “Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхлыг хангах гадаад, дотоод таатай нөхцөл бүрдсэн байхыг хэлнэ”,

²² Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” Монгол Улсын Их хурлын тогтоол /шинэчилсэн найруулга/. -УБ., 2010. <https://legalinfo.mn/mn/detail/6163>

үндэсний язгуур эрх ашиг гэж “Монголын ард түмэн, соёл иргэншил оршин тогтнох, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэр, хил хязгаарын халдашгүй байдал болон бүрэн бүтэн байдал, үндэсний эв нэгдэл, үндсэн хуульт байгууллын аюулгүй байдал, эдийн засгийн бие даасан байдал, экологийн тэнцвэрт хөгжил багтана” гэж тодорхойлжээ. Эндээс үндэсний аюулгүй байдлыг хангахын тулд “Үндэсний язгуур эрх ашиг, сонирхлын агуулга, түүнийг төлөвшүүлэх шаардлага, хэрэгцээ, тэдгээрт занал учруулагч гадаад, дотоод хүчин зүйлс, хүрээлэн буй орчин, язгуур эрх ашиг, сонирхол ба аюул, занал хоорондын харилцан хамаарал, шинжийг танин мэдэх” зайлшгүй шаардлага судлаачид төдийгүй үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад оролцогч субъектүүдэд ч тулгарч байгааг тодорхой харж болно. Энэ нь сэтгүүл зүй, хэвлэл мэдээллийн салбарын бодлогод тусгалаа олж байж нийгэм, олон нийтэд эх оронч үзэл төлөвшүүлэх нөлөөний үйл ажиллагаа нь амжилттай зөв хэрэгжих нөхцөл бүрдэнэ.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.3-т “Хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж, үндсэн хуульт байгууллыг бататгаж, хууль дээдлэх ёс, Монгол төрийн залгамж чанар, үндэсний эв нэгдлийг сахин дээдэлж, төрийн удирдлагыг бэхжүүлж, улс төрийн нам, иргэний нийгмийн байгууллага, чөлөөт хэвлэл мэдээллийн төлөвшлийг дэмжиж, нийгмийн дэг журам, тогтвортой байдлыг хангах нь дотоод аюулгүй байдлын үндэс мөн” гэж заасан. Эндээс “Хэвлэл мэдээллийн чөлөөт байдлыг хангах нь улс орны дотоод аюулгүй байдлын нэг үндэс” гэсэн томъёолол урган гарч байна. Үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад сэтгүүл зүйн нөлөөний бас нэг чухал үүргийг энэхүү заалтаар баталгаажуулсан гэж үзэж болох юм.

Мөн түүнчлэн үндэсний эв нэгдлийг бэхжүүлэхийн тулд “Эх орон, үндэс угсаа, ололт дэвшлээрээ бахархах, үндэсний ашиг сонирхол, ёс зүй, хууль, төрт ёсны үзлийг дээдлэх үнэт зүйл бүхий нийгмийн сэтгэл зүйг төлөвшүүлэх бодлогыг төр, иргэн, хэвлэл мэдээллийн салбар хамтран хэрэгжүүлэх”, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангахын тулд хэвлэл мэдээллийн хараат бус, бие даасан байдлыг бэхжүүлж, хариуцлагатай, мэргэшсэн сэтгүүл зүй, сэтгүүлчийн ёс зүйн хэм хэмжээг төлөвшүүлэх, нийгмийн эрүүл мэндийн салбарын хөгжлийг дэмжиж, эрүүл аж төрөх ёсыг хэвшүүлэх, иргэний эрүүл мэндийн боловсролыг дээшлүүлэх ажлыг бүх шатны боловсролын байгууллага, хэвлэл мэдээллээр дамжуулан хэрэгжүүлэх зэрэг сэтгүүл зүй, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үүрэг, ач холбогдлыг тодотгосон, сэтгүүл зүйн салбарын тэргүүлэх бодлого болохуйц заалтууд оржээ.

Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхол олон талтай, харилцан уялдаа хамааралтай болохыг тодорхойлж, тус баримт бичгийн гурав дахь хэсэгт үндэсний

аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсэг бүрийн агуулга, мөн чанарыг тодорхойлоод тэдгээрийг хангах арга замыг заасан байна. Тус баримт бичгийн 1.1.5-ын “Монгол Улсын төр, нийгэм, иргэний аюулгүй байдал харилцан уялдаатай хангагдсанаар Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал баталгаажна” гэсэн заалтаар үндэсний аюулгүй байдлын эдгээр 3 объект цогц систем бөгөөд үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлсээс, түүний дотор сэтгүүл зүйн бодлого, эрх зүйн зохицуулалтаас гурвуулаа хамааралтай байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 1.2.2-т “Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах нь төрийн анхдагч үүрэг мөн. Иргэдээ аюулгүй байдлын асуудлаар өргөн мэдээлэл, мэдлэгтэй байх, аюулгүй байдлыг хангах үйл хэрэгт хувь нэмрээ оруулах боломжоор хангах, хамтран ажиллахад төр онцгой анхаарна” гэж заасан. Иргэд аюулгүй байдлын асуудлаар мэдлэг мэдээлэл сайтай байж үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл хэрэгт хувь нэмрээ оруулж чадна гэсэн гаргалгаа энэ заалтаас харагдах бөгөөд төр тэдэнд энэхүү мэдлэг, мэдээллийг олгох, хүргэх арга зам янз бүр байж болох ч хамгийн хүртээмжтэй, үр нөлөөтэй нь хэвлэл мэдээллийн байгууллагатай энэ чиглэлээр хамтран ажиллах явдал юм. Энэ заалт нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах асуудалд сэтгүүл зүйн хамаарах хамаарлыг тодоор илэрхийлсэн заалт мөн.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 1.2.4-ийн “Аюулгүй байдалд хандах хандлага, түүнийг хангах үйл ажиллагаа нь мэдлэг, мэдээлэл, дүн шинжилгээнд суурилна” гэсэн үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны зарчмын заалт нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад мэдлэг, мэдээлэл үндсэн суурь болохыг илэрхийлснээрээ сэтгүүл зүйн хамаарлыг дахин баталгаажуулж өгчээ.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.6-д “Мэдээллийн салбарт үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалах, төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулах нь мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэс мөн” гэж сэтгүүл зүйн бодлого үндэсний ашиг сонирхлыг илэрхийлж хамгаалсан байх шаардлагатайг онцлоод сэтгэл зүйн салбар дахь үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалах бодлогыг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

- 3.6.1.1-д “Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, улс орны хөгжлийг дэмжих, үндэсний үнэт зүйлийг хэвшүүлэх, нийгмийн оюун санааг төлөвшүүлэхэд мэдээлэл, мэдээллийн аюулгүй байдал нэн чухал ач холбогдолтой”.

- 3.6.1.2-д “Нийгмийн сэтгэл зүй, тогтвортой байдал, хувь хүний ухамсар, ёс зүйд хөндлөнгөөс нөлөөлөх оролдлогыг хязгаарлана. Дайсагнал, ялгаварлан

гадуурхах үзэл, үзэн ядалтыг сурталчилсан, дэмжсэн сурталчилгаа, мэдээллийг таслан зогсоох, саармагжуулах чадавхыг бий болгож, үл зөвшөөрөх сэтгэхүйг нийгэмд төлөвшүүлнэ”.

- 3.6.1.4-д “Монгол Улсад гадаадын хөрөнгө оруулалттай хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл үндэсний аюулгүй байдалд харшилсан үйл ажиллагаа явуулбал үйл ажиллагаа явуулах эрхийг нь хязгаарлаж болно. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн эзэмшил, харьяалал нь ил тод байх бөгөөд үйл ажиллагаа нь бодитой, тэнцвэртэй, хариуцлагатай байна. Мэдээллийн хэрэгслээр үндэсний үнэт зүйлийг түлхүү нийтлэх, сурталчлахыг дэмжиж, гадны шашин, соёл, төрийн бодлогыг сурталчилсан агуулгатай мэдээллийг зохистой түвшинд хязгаарлана.”

- 3.6.1.5-д “Мэдээллийн аюулгүй байдлын үндэсний хэмжээний бодлого, эрх зүйн зохицуулалт, стандарт, удирдлага, зохион байгуулалт, сургалтын тогтолцоог бий болгож нийгэм дэх ойлголт, мэдлэгийг төлөвшүүлнэ.”

Эдгээр зорилт нь бүхэлдээ төрөөс үндэсний аюулгүй байдлыг хангах эрх ашгийн үүднээс сэтгүүл зүйг хэвлэл мэдээллийн салбарт хэрэгжүүлэх бодлогын үндсэн чиглэлийг илэрхийлж байна.

Гэвч хэвлэл мэдээллийн салбарыг нэгдсэн бодлогоор удирдах, бодлогын хэрэгжилтэд хяналт тавих, хариуцлага тооцох механизм байхгүйгээс эдгээр зорилт хэрэгжиж чадахгүй байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн зохицуулалт. 1994 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын дараа түүний гол зарчмуудыг эрх зүйн зохицуулалт болгох зорилгоор Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль хэлбэрээр боловсруулан 2002 онд УИХ-аар батлан гаргасан байна.

Ингэхдээ үндсэндээ 1994 оны Үзэл баримтлалын гол заалтуудыг эрх зүйн хэм хэмжээ болгон тодорхойлж, холбогдох зохицуулалтыг хийж өгсөн учир агуулгын хувьд энэ хоёр баримт бичиг үндсэндээ ижил болсон байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль²³-ийн “Нийтлэг үндэслэл”-д “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны үндсэн зарчим, үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэний оролцоог тодорхойлж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах бодлого, үйл ажиллагааг

²³ “Үндэсний аюулгүй байдлын тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2001. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=18;>

уялдуулахтай холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино” хэмээн уг хуулийн зорилтыг тодорхойлсон байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуульд үндэсний аюулгүй байдлыг Монгол Улсын оршин тогтнохын аюулгүй байдал; нийгэм-төрийн байгууллын аюулгүй байдал; иргэдийн эрх, эрх чөлөөний аюулгүй байдал; эдийн засгийн аюулгүй байдал; шинжлэх ухаан, технологийн аюулгүй байдал; мэдээллийн аюулгүй байдал; монгол соёл иргэншлийн аюулгүй байдал; хүн ам, удмын сангийн аюулгүй байдал; экологийн аюулгүй байдал гэсэн 9 бүрэлдэхүүнтэй байна хэмээн 1994 оны Үзэл баримтлалд байгаатай адилаар тогтоосон.

Уг хуулийн 4 дүгээр зүйлд үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны үндсэн зарчмыг улс, үндэснийхээ язгуур ашиг сонирхлыг эрхэмлэх; хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах; хууль дээдлэх; нэгдмэл, харилцан уялдуулан зохицуулагдсан байх; шуурхай, тасралтгүй байх; бодит мэдээлэлд үндэслэх; төрийн байгууллага, иргэд харилцан хариуцлага хүлээх; үндэсний эв нэгдлийг эрхэмлэх; нээлттэй байх зэрэг байна гэж Үзэл баримтлалыг гүнзгийрүүлэх агуулгаар эрх зүйн хэм хэмжээний түвшинд анх удаа тодорхойлон зохицуулсан байна.

Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуульд мөн анх удаа тусгагдсан онцлох зүйл бол Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал нь үндэсний аюулгүй байдлын талаарх төрийн бодлогын нэгдмэл, залгамж чанарын үндэс болно хэмээн тогтоосон явдал юм. Энэ нь үндсэн агуулгаараа Монгол Улсын хууль тогтоох дээд байгууллагаас батлан гаргах хуулиуд, түүнчлэн хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай хууль нь Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын заалтуудтай нийцэж байх ёстой гэсэн эрх зүйн зохицуулалт юм.

Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуулийн зохицуулалт. Одоогоор Монгол Улсад 932 хууль²⁴ хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаагаас хэвлэл мэдээллийн салбартай холбогдох 40 орчим хууль²⁵, сэтгүүлчийн үйл ажиллагаатай шууд холбогдсон харилцааг зохицуулсан хэм хэмжээ 30 орчим хуульд тусгагдсан бол шууд бусаар 60 гаруй хуулиар²⁶ уг харилцааг зохицуулсан байна. Тухайлбал: Монгол Улсад үзэл бодолтой байх, түүнийгээ илэрхийлэх эрхийг баталгаажуулсан, хэвлэл мэдээллийн харилцааны хэм хэмжээг зохицуулах чухал хууль нь Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992), Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль (1998),

²⁴ <https://legalinfo.mn/mn>;

²⁵ “Сэтгүүлчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”-ийн төсөл боловсруулах судалгаа. Монгол Улс дахь Конрад-Аденуэр сан. -УБ., т.8;

²⁶ Мөн тэнд

Олон нийтийн радио телевизийн тухай хууль (2005), “Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай” (2011 оны хууль 2021 онд хүчингүй болсон) “Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль” (2021) юм. Үүнээс гадна Зар сурталчилгааны тухай, Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай, Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай, Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай, Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай, Архидан согтуурахтай тэмцэх тухай, Хүн худалдаалахтай тэмцэх, Зохиогчийн эрх ба түүнд хамаарах эрхийн тухай, Зөрчлийн тухай, Төрийн болон албаны нууцын тухай зэрэг бусад хуулиар хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн агуулга үйл ажиллагаатай холбоотой хязгаарлалтыг тогтоосон.

УИХ-аар “Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль”²⁷-ийг хэлэлцэн, 1998 оны наймдугаар сарын 28-ны өдөр баталсан. “Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан хүний үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөг баталгаажуулахад оршино” хэмээн зорилтоо тодорхойлсон 4 зүйл, 5 заалт бүхий энэхүү хуулиар:

- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн чөлөөт байдлыг хязгаарласан хууль төрөөс батлан гаргах, төрийн мэдэлд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлтэй байхыг хориглох;
- Олон нийтийн мэдээллийн агуулгад хяналт тавихгүй байхыг хуульчилсан нь хэвлэл мэдээллийн бие даасан, хараат бус байдлыг дэмжиж, чөлөөт хэвлэлийн эрх зүйн суурь харилцааг бүрдүүлсэн ач холбогдолтой хэмээн судлаачид үздэг. Энэ хууль нь 26 жилийн турш Монголын сэтгүүл зүйн салбарын гол хууль хэвээр мөрдөгдөж байна.

Төрөөс хэвлэл мэдээллийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгөөс шууд нөлөөлөхийг хуулиар хориглох нэн тэргүүний зохицуулалт бол хяналтыг хориглох явдал юм. Тухайлбал, тус хуулийн 3 дугаар зүйлд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр түгээж буй мэдээлэлд хяналт тавих эсэх асуудлыг зохицуулж:

- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нь өөрийн нийтэлж, нэвтрүүлж байгаа зүйлийнхээ төлөө хариуцлага хүлээнэ. Төрөөс олон нийтийн мэдээллийн агуулгад хяналт тогтоохгүй.
- Төрөөс хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд нийтлэх, нэвтрүүлэх мэдээлэлд хяналт тавих байгууллага байгуулахгүй бөгөөд ийм хяналтын үйл ажиллагааг

²⁷ Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ., 1998. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=546>;

санхүүжүүлэхгүй²⁸ хэмээн заасан байна.

Мөн дөрөвдүгээр зүйл²⁹ -д “Төрийн байгууллага өөрийн мэдэлд хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлтэй байхыг хориглоно” гэсэн нь хэвлэл мэдээллийн салбарт 1990 оноос хойш оршин тогтнож ирсэн төр, засгаас санхүүждэг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийг халж, хэвлэл мэдээллийн зах зээл дээр чөлөөт өрсөлдөөнийг бий болгосноороо давуу талтай юм. Энэхүү заалтыг хэрэгжүүлэхийн тулд УИХ-аас 103 дугаар тогтоол³⁰-ыг гаргаж, төр, засгийн мэдлийн “Ардын эрх”, “Засгийн газрын мэдээ” сонин, аймаг, нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар, яам, агентлаг түүнтэй адилтгах байгууллагын дэргэдэх радио, телевиз, сонин сэтгүүлийг 1999 оны нэгдүгээр сарын 1-ний өдрөөс тасалбар болгон татан буулгаж, тухайн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн нэрийг таван жилийн хугацаанд ашиглахгүй байхаар тусгажээ.

Ийнхүү тус хууль зорилгоо бүрэн хангасан хэдий ч сүүлийн жилүүдэд төрийн байгууллагууд, яам, агентлагуудын мэдэл дэх хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн тоо нэмэгдсээр байна. Тухайлбал, Монголын Хэвлэлийн хүрээлэнгээс жил бүр тогтмол гаргадаг “Монголын хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр-2024” судалгааны хамгийн сүүлийн тайланд тусгаснаар 2023 оны байдлаар Монголын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийн эзэмшил харьяалалд төрийн эзлэх хувь хэмжээ нийт сонины 16, сэтгүүлийн 20 хувь байна. Телевиз, цахим сайтад хувийн нийгмийн амьдралд нийгмийн амьдралд эзэмшил давамгайлж, төр/олон нийтийн эзэмшилтэй телевиз 5, сайт 2 хувьтай байна. Радиогийн тухайд төр/олон нийтийн эзэмшлийн хувь хэмжээ 16 хувь³¹ байна.

Зарим төрийн байгууллага дэргэдэх холбоо, зөвлөл гэх мэт ТББ-даа харьяалуулан салбарын хүрээнд хэвлэлтэй болсон бөгөөд тэдгээрийн редакц нь төрийн байгууллагын албан хаагчдаас бүрдэж, санхүүжиж байгаа нь нэг талаасаа Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль зөрчсөн, нөгөө талаасаа чөлөөт зах зээлд хэвлэлүүд шударга өрсөлдөх зарчмыг алдагдуулсан үйлдэл юм.

²⁸ Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ., 1998. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=546>. 3 дугаар зүйл;

²⁹ Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ., 1998. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=546>. 4 дүгээр зүйл;

³⁰ “Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуулийг хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай” Монгол Улсын Их хурлын тогтоол. Дугаар 103. -УБ., 1998 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=6776>;

³¹ Монголын хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр -УБ., 2024. т.5;

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийг өмчлөл, хараат бус байдал, олон ургалч, олон талт байдлаар нь төрийн, хувийн, олон нийтийн болон хүйн хэвлэл мэдээлэл гэж дөрөв ангилдаг.³² Эдгээр дөрвөн төрлийн алинд нь хамаарч байгаагаас тухайн хэвлэл мэдээллийн агуулга, үйл ажиллагаа ялгаатай байдаг учраас хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн энэхүү ялгаатай, олон талт байдлыг эрх зүйн хувьд тодорхой болгож зохицуулах хэрэгцээ шаардлага байсаар байна.

Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуульд эх сурвалжаа нууцлах, сэтгүүлчийн мэргэжлийн үйл ажиллагааг хамгаалах асуудал тусгагдаагүй учраас Монгол Улсад хэвлэлийн эрх чөлөө сүүлийн жилүүдэд хумигдаж байна гэж хэвлэл мэдээллийн салбарынхан шүүмжилдэг ч тус хууль нь хэвлэлийн эрх чөлөөг баталгаажуулсан хууль, харин шүүмжлэлд өртөөд буй асуудлууд нь дагалдан гаргавал зохих бусад хуулиар зохицуулагдах ёстой юм. Хэвлэл мэдээллийн зөвлөлөөс гаргасан “Хэвлэл мэдээллийн ёс зүйн зарчим”³³-ын 8 дугаар бүлэгт “Мэдээллийн нууц эх сурвалжаа чандлан хамгаална” гэж заасан байдаг. Гэсэн хэдий ч Хэвлэлийн зөвлөл гэдэг өөрийн зохицуулалтын байгууллага нь сайн дурын үндсэн дээр байгуулагддаг, хэдэн ч зөвлөл байгуулагдах боломжтой, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд тус байгууллагаас баталсан ёс зүйн зарчмыг дагаж мөрдөх хууль ёсны үүрэг байхгүй учраас тунхгийн шинжтэй заалт юм.

Сэтгүүл зүйн мэргэжлийн хараат бус байдал (хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн, редакцын, сэтгүүлчийн) алдагдах нь Үндсэн хуулиар баталгаажсан иргэдийн мэдэх эрх, эрх чөлөөнд сөргөөр нөлөөлж, олон түмэн үнэн бодит мэдээллээс ангид байх, худал мэдээлэл газар авах, улмаар нийгмийн сэтгэл зүйд сөргөөр нөлөөлөх үр дагавартай. Монголын өнөөгийн нөхцөлд хэвлэл мэдээллийн өөрийн зохицуулалтын механизм үйлчлэх боломжгүй нь практикаар нотлогдсон тул энэ байдлыг хуулиар залруулж, тогтворжуулж, үндэсний хэмжээнд нэгдмэл бодлогоор хангаж, хэрэгжилтийг нь хянаж, хариуцлага тооцдог механизмыг бий болгох хэрэгцээ байгаа нь судалгааны үр дүнгээс харагдаж байна.

Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний хуулийг шинэчлэх шаардлага, үндэслэл нь Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.6.4.5-ын “Хэвлэл мэдээллийн байгууллагад хуулиар хориглоогүй мэдээллийг эрэн сурвалжилж олж авах, нийгэмд түгээхэд таатай эрх зүйн орчныг бүрдүүлнэ” гэсэн заалт хэрэгжихгүй байгаа явдал гэх байр суурь судлаачид, мэргэжлийн байгууллагуудад давамгайлж

³² <https://shuurhai.mn/p/20416>;

³³ <https://www.mediacouncil.mn/p/7>;

байгаа нь өнгөц харвал үнэмшилтэй мэт хэдий ч бусад орны туршлагаас харвал энэ нь Хэвлэлийн эрх чөлөөний тухай ерөнхий хуулийн үзэл санааны дагуу дагалдан гарах хууль эрх зүйн актуудад тусгавал зохих тодорхой асуудал мөн байна.

Цаг үеийн шаардлагаар тус хуулийг сайжруулах, шинэчлэх шаардлага тулгарч байгаа тул салбарынхан болон хууль санаачлагчид сүүлийн 10 гаруй жилийн хугацаанд 11 төсөл боловсруулсан ч УИХ-ын босгыг давж чадаагүй хэвээр байна.

Олон нийтийн радио телевизийн тухай хууль. УИХ-аас Монголын ард түмэнд үйлчлэх олон нийтийн радио, телевизийг үүсгэн байгуулж, түүний зорилго, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны зарчим, эрх зүйн үндсийг тогтоож, хөтөлбөрийн бодлогын үндсийг тодорхойлох зорилттой Олон нийтийн радио телевизийн тухай³⁴ хуулийг 2005 онд баталсан юм. Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуулиар төрийн мэдлийн мэдээллийн хэрэгсэлтэй байхыг хориглосноос 7 жилийн дараа энэ хууль батлагдсанаар төрийн мэдэлд байсан үндэсний радио, телевизийг олон нийтийн статустай болгосон байна.

Хуулийн 3.1-д “Олон нийтийн радио, телевиз энэ хуулийн дагуу байгуулагдаж, гагцхүү олон нийтийн эрх ашигт үйлчилдэг, тэдний өмнө хариуцлага хүлээж, хяналт дор нь үйл ажиллагаагаа явуулдаг ашгийн төлөө бус хуулийн этгээд мөн” хэмээн тодорхойлоод зорилго, үйл ажиллагааны чиглэлийг нь:

- 3.2. Олон нийтийн радио, телевизийн зорилго нь үндэсний хэмжээнд өргөн нэвтрүүлгийн үйлчилгээ эрхэлж, сонсогч, үзэгчдэд зориулсан төрөл бүрийн мэдээлэл, сургалт, танин мэдэхүй, хөгжөөн цэнгээх хөтөлбөр, нэвтрүүлэг бэлтгэх, нийтийн хүртээл болгоход оршино.
- 3.3. Олон нийтийн радио, телевиз гадаадын сонсогч, үзэгчдэд зориулсан өргөн нэвтрүүлгийн үйлчилгээ эрхэлж, Монгол Улсын гадаад, дотоод бодлогын талаар мэдээлэх, Монгол орныг дэлхий дахинд сурталчлах, таниулах чиглэлийн хөтөлбөр, нэвтрүүлэг бэлтгэж түгээнэ. төр - салбар - иргэний нийгмийн оролцоотой
- 3.4. Олон нийтийн радио, телевизийг зөвхөн хуулиар өөрчлөн байгуулж /нийлүүлэх, нэгтгэх, хуваах, тусгаарлах, өөрчлөх, татан буулгах/, үйл ажиллагааны зорилго, зарчмыг өөрчилж болно хэмээн тодорхой зааж өгчээ.

Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хууль хэрэгжсэн 19 жилийн хугацаанд 9 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон. Тухайлбал, тус хуульд 2005, 2008, 2016, 2017, 2020,

³⁴ “Олон нийтийн радио, телевизийн тухай” Монгол Улсын хууль -УБ., 2005.02.17; <https://legalinfo.mn/mn/detail/424>;

2021 (2 удаа), 2023, 2024³⁵ онд нийт 9 зүйл 11 хэсэгт нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ. Гэсэн хэдий ч хуулийн хэрэгжилт, үр дагаврын үнэлгээ нэг ч удаа хийгдээгүй байна. Тиймээс тус хууль хэрэгжсэнээр зорилгодоо хэр нийцэж байгааг үнэлэх, хэрэгжилтийн түвшнийг тогтоох, заалтуудын уялдаа холбоог шалгах, шаардлагатай нэмэлт өөрчлөлтүүдийг тодорхойлох, хуулийн үр нөлөөг дээшлүүлэх, сайжруулах шийдлийг эрэлхийлэх зэргээр цаашид хуулийн хэрэгжилтийг тогтмол үнэлж, дүгнэлт хийх шаардлагатай байна.

Гэтэл Үндэсний зөвлөлийн сонгон шалгаруулалтыг шударга бусаар явуулсан, байгууллагын бүтэц хуулийн дагуу биш байна гэсэн үндэслэлээр 2005 онд хамт олны зөвлөлийг байгуулж, 2006 онд Түр хороо болгон өөрчилж, 2007 онд 3 хоног үргэлжилсэн өлсгөлөн, мөн 5 минутын ажил хаялт тус тус зарлаж байжээ. Мөн адил үйл явдал 2020 онд Монголын үндэсний олон нийтийн радио, телевизэд өрнөсөн нь олон нийтэд үйлчилдэг өргөн нэвтрүүлгийн соёл Монгол Улсад бүрдэн тогтоогүйтэй холбоотой, Үндэсний зөвлөлийн гишүүдийг сонгох процесс улс төрөөс хэт хамааралтай байхаар хуульчилснаас үүдэлтэй гэж мэргэжлийн судлаачид үзэж байна.

“Олон нийтийн радио телевизийн тухай хууль”-ийн хэлэлцүүлгийг Нээлттэй Нийгэм Форум, Глоб интернэшнл төв (ГИТ) ТББ-тай хамтран 2020 онд зохион байгуулах үеэр Олон нийтийн радио, телевизийн тухай хуулийн ач холбогдлыг онцлохын зэрэгцээ, тус хууль нь олон нийтийн эрх ашигт үйлчилж, тэдний өмнө хариуцлага хүлээн, тэдний хяналт дор нь үйл ажиллагаа явуулдаг олон нийтийн радио, телевизийг бий болгож, бэхжүүлэх үүргээ хэрэгжүүлж чадахгүй байгаа тул шинэчлэн найруулах нь зүйтэй гэдэгтэй оролцогчид санал нэгдсэн нь тус хууль хийдэлтэй, хуулийн зорилтыг хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй байгааг харуулж байна.

Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль. 2022 оны байдлаар дэлхийн 135 орон мэдээлэл олж авах эрхийг баталгаажуулсан бие даасан хуультай байна. УИХ-аас “Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль”³⁶ болон “Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль”³⁷-ийг 2021 оны 12 дугаар сарын 17-ны өдөр баталсан. Дээрх хуулиуд 2022 оны тавдугаар сарын 01-ний өдрөөс эхлэн

³⁵ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=424>;

³⁶ “Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай” Монгол Улсын хууль /шинэчилсэн найруулга/. -УБ., 2021.12.17 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16390263044601>;

³⁷ “Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/. -УБ., 2021.12.17 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16390288615991>;

хэрэгжиж эхэлсэнтэй холбоотойгоор МИТБМАЭ-ийн тухай хууль хүчингүй³⁸ болсон байна.

“Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай” хуульд нийтийн мэдээллийг “нээлттэй”, “хязгаарлалттай”, “хаалттай” гэж ангилсан бөгөөд хуулийн 7.2-т “Хуульд ил тод, нээлттэй байхаар заасан, эсхүл хязгаарлалттай болон хаалттай мэдээлэлд хамаарахгүй мэдээллийг нээлттэй мэдээлэл гэж үзнэ”, 7.3-т “Танилцах, ашиглахад хуулиар хязгаарлалт тогтоосон албаны нууц болон хүн, хуулийн этгээдэд хамаарах мэдээллийг хязгаарлалттай мэдээлэл гэж үзнэ”, 7.4-т “Хуульд хаалттай байхаар заасан, эсхүл төрийн нууцад хамаарах мэдээллийг хаалттай мэдээлэл гэж үзнэ” гэж тус тус заасан. Энэ нь төрийн мэдээлэл дээд зэргээр ил тод байна, нууцалбал зохих мэдээллийг зөвхөн нийтийн эрх ашгийн шалгуурт үндэслэн хуулиар тогтоосны үндсэн дээр нууцална гэсэн ардчиллын ерөнхий зарчимтай зарим талаар зөрчилддөг. Тодруулбал, хуулийн 3.1-т “Хуулиар төрийн нууцад хамааруулахаар заасан мэдээллийг ил болгоход энэ хууль үйлчлэхгүй”, 7.6-д “Хаалттай, хязгаарлалттай мэдээлэлд хамаарах төрийн болон албаны нууцтай холбогдох Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулиар зохицуулснаас бусад харилцааг энэ хуулиар зохицуулна” гэх заалтуудыг төр, албаны эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнууд өөртөө ашигтайгаар хэтрүүлэн хэрэглэх, олон түмний мэдээллээр хангагдах эрхийг үл хайхран “төрийн нууц”, “албаны нууц” нэрийн дор мэдээллийг нууцлах, мэдээлэл өгөхгүй байх, төрийн байгууллага, албан тушаалтны алдаа, дутагдлыг нуух, хаацайлах боломж олгож болзошгүйтэй холбоотой бөгөөд практикт тийм тохиолдлууд байсаар байна.

Нийтийн албан дахь нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулиар нийтийн албан тушаалтнууд ашиг сонирхлын мэдүүлгээ, Авлигын эсрэг хуулиар³⁹ өөрийн болон гэр бүлийнхээ хөрөнгө, орлого, зээлийг мэдүүлэх үүрэг хүлээсэн тул энэ төрлийн мэдээлэл нээлттэй болж байна.

Мэдээллийн ил тод байдал, мэдээлэл авах эрх чөлөөний тухай хуулийг баталснаар төрийн байгууллагаас олон нийтийн ашиг сонирхолд хамаарал бүхий мэдээлэл авах иргэдийн эрхийг баталгаажуулсан нь сэтгүүлчид, сэтгүүл зүйн салбарын үйл ажиллагаанд эергээр нөлөөлж, сэтгүүлчид хуулийн дагуу мэдээлэл өгөхийг шаардах, олж авахад чухал хөшүүрэг болсон байна.

¹²⁵ “Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2021.12.17 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=374>;

³⁹ “Авлигын эсрэг хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2006. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=8928>;

2.2. Хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлж буй нөлөөллийн өнөөгийн байдалд хийсэн шинжилгээ

Хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлж нөлөөллийн өнөөгийн байдлыг нэгд, Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үзүүлж буй мэдээллийн тэнцвэрт байдал, хоёрт, сэтгүүл зүйн нийгэмд үзүүлж буй нөлөө, гуравт, сөрөг мэдээллээс үүдэлтэй бухимдал гэсэн 3 чиглэлээр шинжилсэн үр дүнгээ танилцуулж байна.

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үзүүлж буй мэдээллийн тэнцвэрт байдал.

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийн үйл ажиллагаа нь бодитой, тэнцвэртэй, хариуцлагатай байснаар нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлэх эерэг нөлөөг нэмэгдүүлдэг. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үйл ажиллагаа, мэдээлэл тэнцвэртэй, хариуцлагатай байхад мэдээллийн хэрэгслүүдийн төрөөс хараат бус, бие даасан байдал чухал үүрэгтэй.

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн, редакцын, сэтгүүлчийн хараат бус, бие даасан байдлыг хангах, мэдээллийн эх сурвалжийг нууцлах, мэдээллийг ямар нэгэн хяналтгүйгээр хүргэх тухай асуудал нийгмийн бүхий л түвшинд хэлэлцүүлгийн гол сэдэв байсаар байна.

Хараат бус байдлууд дундаас сэтгүүлчийн хараат бус байдлын асуудал хамгийн ихээр яригддаг нь түүнд нөлөөлдөг гадаад, дотоод хүчин зүйлс бусдаасаа олон байдагт оршино. Тухайлбал, эзнээс болон редаксаас хараат бус байдал; төрийн байгууллага, албан тушаалтнаас мэдээлэл авах эрх; эрэн сурвалжлах үйл ажиллагааны эрх зүйн хамгаалалт; эх сурвалжаа нууцлах эрхийн хамгаалалт зэрэг сэтгүүлчийн мэдээлэл хайх, боловсруулах, түгээх бүхий л үйл ажиллагаанд хамааралтай эрхтэй холбоотой бүлэг асуудал үүнд багтана.

Сэтгүүлчийн хараат бус байдлыг “Сэтгүүлчид мэргэжлийн үйл ажиллагаагаа явуулахад хэн нэгнээс хараат бус байж, олон нийтийн мэдэх эрхэд шударгаар үйлчлэх таатай орчин” гэж хэлж болох бөгөөд харин үүний эсрэг дараах төрлийн хараат байдал сэтгүүлчийн үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж байдаг. Үүнд:⁴⁰

1. Улс төрийн хараат байдал;
2. Эдийн засгийн хараат байдал;
3. Редакцын хараат байдал.

⁴⁰ Батсуурь М. Редакцын хараат бус байдал: Эрх зүйн зохицуулалт ба харьцуулалт/ Судалгааны тайлан/ Глоб интернэшл төв. -УБ., 2010.т.3-4;

Нэлээд улс орон хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд төрөөс тавих хяналтыг хуулиар хориглож, эсвэл багасгасан байдаг ч нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах үүднээс тодорхой мэдээллийн агуулга, зорилгыг харгалзан зохих хэмжээний хязгаарлалт хийх нь хэвлэлийн эрх чөлөөнд халдаж буй асуудал биш, нийтлэг эрх ашгийн үүднээс авч буй зүй ёсны арга хэмжээ юм. Ямар ч улс орон дараах хязгаарлалтыг тодорхой хэмжээнд, хуулийн хүрээнд хийх нь хэвийн үзэгдэл юм. Үүнд⁴¹.

- Ёс суртахууны хязгаарлалт буюу олон нийт, иргэдэд хүргэхэд ёс зүйн хувьд тохиромжгүй мэдээллийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр нийтлэхийг хориглодог.
- Батлан хамгаалахын хязгаарлалт буюу аливаа улс орны батлан хамгаалах, цэрэг цагдаагийн хүчин чадалтай холбоотой мэдээ, мэдээллийг олон нийтэд хүргэх, түгээхийг улсын аюулгүй байдлын үүднээс хориглодог.
- Улс төрийн хязгаарлалт буюу ард иргэдийн дунд үймээн самуун дэгдээх, улс төрийн тогтворгүй байдал бий болгохгүйн үүднээс аливаа сөрөг, ташаа мэдээллийг нийтэд хүргэхийг хориглодог.
- Шашны хязгаарлалт буюу тухайн улс оронд зэрэгцэн оршиж буй аливаа шашны үнэ цэнэ, тэнцвэрт байдлыг хадгалах үүднээс хэт нэг талыг барьсан, бусад шашны холбогдолтой сөрөг мэдээллийг нийтлэхийг хориглодог. Эдгээр хязгаараас давсан хязгаарлалт хийсэн тохиолдолд төрийн хараат байдал тодорхой хэмжээнд бий болсон гэж дүгнэдэг.

Монголын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдээс нийгэмд хүргэж буй мэдээллийн тэнцвэрт байдал Улс төрийн сонгуулийн будилаантай холбоотой 2008 оны долоодугаар сарын 1-ний өдрийн үймээн самуун болон Нүүрсний хулгайг тойрсон 2022 оны 12 дугаар сарын жагсаалын тухай мэдээлэл дээр маш тод харагддаг.

Дээрх 2 кейс дээр хүний эрхийн асуудалд телевиз эфирийн цагийн 14.2 хувь, сонин нийтлэлийн талбайн 15 хувийг зориулсан нь хамгийн бага үзүүлэлт байна. Нэг нэвтрүүлэг, нийтлэлд ногдох мэдээллийн эх сурвалжийн тоо дунджаар 1.35, тодруулбал телевизэд 1.2, сонинд 1.5 байгаа нь мэдээлэл өрөөсгөл, тэнцвэргүй байсны нотолгоо юм. Эндээс хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд хүний эрхийн асуудалд хангалттай анхаарал хандуулахгүй байгаа нь харагдаж байна. Тухайлбал:

- Телевиз, сонинд хүний эрхийн асуудалд зориулсан цаг хамгийн бага байна.

⁴¹ Батсуурь М. Редакцын хараат бус байдал: Эрх зүйн зохицуулалт ба харьцуулалт/Судалгааны тайлан/ Глоб интернэшл төв. -УБ., 2010;

- Нэг нэвтрүүлэг, нийтлэлд ногдох мэдээллийн эх сурвалжийн тоо цөөн байна.
- Мэдээлэл өрөөсгөл, нэг талыг барьсан байдал ажиглагдаж байна.

Энэ нь сэтгүүл зүйн зарчмуудыг баримтлаагүй, мэргэжлийн түвшинд ажиллаагүйтэй холбоотой юм. Иймд хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд хүний эрхийн асуудалд илүү анхаарал хандуулж, үнэн бодит, тэнцвэртэй мэдээлэл түгээх шаардлагатай байна. Үүний тулд:

- Хүний эрхийн асуудалд тодорхой анхаарлыг хандуулах;
- Мэдээллийн эх сурвалжийг олон талаас нь багтаах, тэнцвэржүүлэх;
- Мэдээллийг үнэн бодитой, нээлттэй байдлаар хүргэх;
- Хүний эрхийн асуудлыг тогтмол хөндөж, олон нийтийн мэдлэг ойлголтыг дээшлүүлэх зэрэг арга хэмжээ авах нь зүйтэй юм.

Сэтгүүл зүйн нийгэмд үзүүлж буй нөлөө. “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 1.1.6-д “Үндэсний түүх, хэл, соёл, өв уламжлал, зан заншлаа хадгалж, хамгаалж хөгжүүлэх нь монгол үндэстний оршин тогтнохын үндэс, амин чухал дархлаа мөн” гээд энэ үүргийг 3.3.3.2 дахь “Эх орон, үндэс угсаа, ололт дэвшлээрээ бахархах, үндэсний ашиг сонирхол, ёс зүй, хууль, төрт ёсны үзлийг дээдлэх үнэт зүйл бүхий нийгмийн сэтгэл зүйг төлөвшүүлэх бодлогыг төр, иргэн, хэвлэл мэдээллийн салбар хамтран хэрэгжүүлнэ” гэсэн заалтаар сэтгүүл зүйд оногдуулсан байдаг.

Түүнчлэн Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.4.1 дүгээр заалтад Эрүүл амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэх хэсгийн 3.4.1.1-д “Нийгмийн эрүүл мэндийн салбарын хөгжлийг дэмжиж, эрүүл аж төрөх ёсыг хэвшүүлэх, иргэний эрүүл мэндийн боловсролыг дээшлүүлэх ажлыг бүх шатны боловсролын байгууллага, хэвлэл мэдээллээр дамжуулан хэрэгжүүлнэ” гэж заасан байдаг.

Монголын бүхий л хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд нийтлэлийн бодлогодоо эрүүл мэндийн асуудлыг тодорхой хэмжээнд тусгаж ирсэн уламжлалтай. Сонинууд эрүүл мэндийн тусгай булантай, телевизүүд бие даасан нэвтрүүлэгтэй байдаг. Тухайлбал, 25-р суваг телевизийн “Ёо ёог анагаах нь”, МҮОНРТ-ийн Үндэсний телевизийн “Жаргалан”, ETV-ийн “Их эмч” нэвтрүүлгийг үүний жишээнд дурдаж болно. Телевизүүд ийнхүү хэрэглэгчдийн эрүүл мэндийн боловсролд зориулсан нэвтрүүлгүүд хийдэг ч мэдээлэл нь харилцан адилгүй түвшинтэй, зарим тохиолдолд сөрөг, буруу мэдээллээр хэрэглэгчдийн сэтгэцийн эрүүл мэндэд хүртэл нөлөөлж байгааг судалгаа харуулж байна.

Мэдээллийн зууны нэг онцлог нь мэдээллийн хэт урсгал хүмүүст төөрөгдөл бухимдал, стресс үүсгэж, улмаар нийгмийн сэтгэцийн эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлж эхэлсэнд оршино. Их Британийн Сассэкс их сургуулийн профессор, “Туршилтын сэтгэцийн эмгэг судлал” сэтгүүлийн ерөнхий эрхлэгч Грэхэм Дэйви “Өнгөрсөн 15-20 жилийн хугацаанд хүмүүсийн мэдээ хүлээн авдаг хэлбэрүүд болон хүмүүст мэдээ хүргэж буй байдлууд эрс өөрчлөгджээ. Үүнээс болоод хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үүсэж байна” гэж дүгнэсэн байдаг.

Энэ чиглэлийн судалгааг хөгжингүй орнуудад нэлээд хийж байгаа ч манай улсын хувьд энэ асуудал учир дутагдалтай байна. “Сэтгэл гутрал, анхаарал дутмагшил, сэтгэл хөдлөлийн тогтворгүй байдал, ажлаас халшрах эмгэг зэрэг нейрологийн өвчлөлүүд XXI зууны эхэн үеийн эмгэг судлалын шинжлэх ухааны дүр зургийг тодорхойлж байна. Эдгээр өвчин халдваргүй ч үхэлд хүргэх чадвартай”⁴² байдаг бөгөөд эдгээр өвчлөлд хэвлэл мэдээлэл, нийгмийн сүлжээгээр хил хязгааргүй тархаж буй худал ташаа, шүүлтүүргүй мэдээллүүд, цахим орчин шууд болон дам нөлөөлж байна. Иймд хүмүүсийг үхэлд хүргэх боломжтой эмгэг өвчний тархалт нь сэтгүүл зүй, мэдээ мэдээлэлтэй хэрхэн холбогдож буйг судлах нь зөвхөн сэтгэл судлаачдын төдийгүй сэтгүүл зүй судлаачдын хувьд ч бас нэгэн тулгамдсан асуудал болоод байна. Энэ талаар “Хэвлэл мэдээллийн экологи” хэмээх шинэ салбарыг анхлан бий болгосон, Америкийн сэтгүүл зүй судлаач, шүүмжлэгч Нейл Постман, Германы философич, соёлын онолч, Берлиний Урлагийн их сургуулийн профессор Хан Бён Чоль зэрэг гадаадын олон эрдэмтэн судалгаа хийжээ. Харин Монголын сэтгүүл зүйд энэ чиглэлийн судалгаа одоогоор байхгүй байна.

Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам, Үндэсний статистикийн хороотой хамтран гаргасан судалгаагаар “Монгол Улсын 335 сум, суурин газарт өндөр хурдны интернэт сүлжээ орсноор нийт өрхийн 80 хувь нь интернэт хэрэглэж байна. Мөн үүрэн холбооны хэрэглэгчдийн тоо жил бүр өсөн нэмэгдэж, 2021 оны байдлаар нийт иргэдийн 97.6 хувь нь гар утас хэрэглэж, үүнээс ухаалаг гар утасны хэрэглээ 84.7 хувьд хүрчээ. Судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 98 хувь нь гар утастай байсан. Мөн 15 ба түүнээс дээш насныхны 31.5 хувь нь суурин компьютер ашигладаг бол цахим худалдаанд иргэдийн 29.9 хувь нь тодорхой хэмжээгээр оролцсон байна. Сүүлийн гурван сарын хугацаанд судалгаанд оролцсон иргэдийн

⁴² Хан Бён Чоль “Тамирдсан нийгэм”, УБ, 2020 он, т.5;

84.3 хувь нь интернэт ашигласан бөгөөд тэдний 95 хувь нь мэдээлэл авах зорилгоор интернэтийг ашигласан”⁴³ гэсэн дүгнэлт гарчээ.

Компьютер, гар утас, интернэтийн энэ мэт түргэн хөгжлийн ачаар бид улс оронд болж буй чухал үйл явдлуудыг маргаашийн сониноос, эсвэл телевизийн оройн мэдээнээс бус харин тэр доор нь цахим сэтгүүл, мэдээллийн сайтуудаас олж харах боломжтой болсон ч үүнийг дагалдан хүмүүсийн бие сэтгэлийн эрүүл мэнд, тархи, оюуны хөгжилд үзүүлэх сөрөг нөлөө ихсэж байна.

Сэтгүүл зүйн нийгэмд үзүүлэх нөлөөний талаар судлаач Б.Хорвоо Монголын хамгийн олон дэмжигчтэй, уншигчтай хэвлэлийн нэг болох zarig.mn сайтын мэдээнд тулгуурлан *нэгд*, асар их мэдээллийн нийгэмд үзүүлэх нөлөөлөл, *хоёрт*, сөрөг мэдээллээс үүдэлтэй бухимдал гэсэн байдлаар судалгаа хийжээ. Тэрээр “Мэдээнээс үүдэлтэй сэтгэл зүйн эмгэгүүд хийгээд тэдгээрийн нийгэмд үзүүлэх нөлөө” шүүмждээ www.zarig.mn сайтын түгээж буй мэдээллийн хэмжээ, тэдгээр мэдээлэл нь хүмүүсийн анхаарал төвлөрөлтөд сөрөг нөлөө үзүүлж байгаа эсэхийг тогтоохын тулд тухайн сайтын 2022 оны 11 дүгээр сарын 1-10-ныг хүртэлх нийт арван өдрийн мэдээнд судалгаа хийсэн байна. Тэгэхдээ албан ёсны zarig.mn сайтад нийтэлсэн мэдээ мэдээлэлд шинжилгээ хийж, тус сайтын фейсбүүк зэрэг мэдээлэл түгээх бусад сувгийг судалгаандаа хамруулаагүй байна. Түүнээс гадна тус сайтын мэдээ мэдээллүүдийн ангиллаас улс төр, нийгмийн гэх хоёр том ангилалд багтсан мэдээнд судалгаа хийжээ.

Zarig.mn сайт нь энэ арван өдрийн хугацаанд улс төрийн 50, нийгмийн 162, нийт 212 мэдээ нийтэлжээ. Хамгийн олондоо өдөрт 30, ихэнх өдөр 20-иос дээш тооны мэдээ нийтэлсэн нь нэг өдөрт дунджаар 21 мэдээ болж байна.

Дээрх тоо баримтаас харвал zarig.mn сайт нь богинохон хугацаанд асар их мэдээ мэдээлэл цацаж чадаж байна. Мэдээллийн багтаамж сайтай, шуурхай байх зарчмыг сайтар баримталж, “ОНМХ-ийн угийн шинж чанарыг тодорхойлогч үндсэн үүрэг”⁴⁴ болох мэдээлэх үүргээ маш сайн гүйцэтгэж байна гэж сэтгүүл зүйн онолын талаас үзэж болох боловч, нөгөө талаасаа энэ нь хүмүүсийн анхаарал төвлөрөлтөд сөрөг нөлөө үзүүлж, философич Хан Бён Чоль-ийн дүгнэсэн шиг өнөөгийн нийгмийг улам бүр зэрлэг байгалийн шинжтэй болгоход идэвхтэй үүрэг гүйцэтгэж байна гэж дүгнэх бүрэн үндэслэлтэй байна гэж судлаач үзжээ.

⁴³ <https://montsame.mn/mn/read/290432>;

⁴⁴ Зулькафиль М. “Сэтгүүл зүйн тайлбар толь”, УБ., 2018, т.228;

Сөрөг мэдээллээс үүдэлтэй бухимдал. Нийгмийн амьдралд тулгарч буй ээдрээ төвөгтэй, болж бүтэхгүй асуудлуудыг хөнддөг шүүмжилдэг учраас уншигчдад таагүй сэтгэгдэл төрүүлэх сөрөг мэдээллүүд хэвлэл мэдээллээр түгэх нь байдаг. Гэхдээ сэтгүүл зүйн үндсэн зарчим нь асуудалтай, эмзэг сэдэвт олон түмний анхаарлыг хандуулахдаа ёс зүйтэй хандахад оршдог. Гэтэл зарим хэвлэл мэдээллийн байгууллага мэргэжлийн ёс зүйн зарчмыг хөсөр хаяж, хүмүүсийн сониуч гэнэн зан, сэтгэл зүйн онцлогийг ашиглан сөрөг мэдээллийг тодорхой зорилгоор түгээх явдал нэмэгдэж байна. Энэ тухай Швейцарын Гэгээн Галлены их сургуулийн эдийн засгийн ухааны доктор, судлаач Ролф Добэлли “Муу мэдээг хүмүүс өөрсдөдөө хамаатуулж хүлээж авдаг. Муу мэдээ сайн мэдээг бодвол хүмүүст хоёр дахин илүү нөлөө үзүүлдэг. Сэтгэл зүйд үүнийг сөрөг мэдээний давамгайлах үзэгдэл гэж нэрлэдэг. Хүмүүс цаанаасаа ийм сөрөг зүйлд мэдрэмтгий хандлагатай. Хэвлэл мэдээллийнхэн сөрөг зүйлээр биднийг булж байгаа юм биш, зүгээр л бидний сул талыг мэргэжлийн түвшинд ашиглан, бидний тархийг улам бүр эмзэглүүлэн, айж түгшим мэдээллүүдээр бөмбөгдөж байгаа юм”⁴⁵ гэжээ.

Тэгвэл zarig.mn сайт нь хэр олон сөрөг мэдээлэл түгээдгийг тухайн сайтын 2022 оны 11 дүгээр сарын 1-10-ныг хүртэлх арван өдрийн хугацаанд цацсан мэдээнд хийсэн судалгааг 2 дугаар хүснэгтээр харуулав.

2 дугаар хүснэгт

Сөрөг мэдээллийн түгээлтийн байдал

Огноо	Нийт	Эерэг мэдээ	Сөрөг мэдээ	Тодорхойлох боломжгүй
2022.11.01	16	4	7	5
2022.11.02	19	3	8	8
2022.11.03	25	7	9	9
2022.11.04	23	6	11	6
2022.11.05	10	6	0	4
2022.11.06	6	2	1	3
2022.11.07	26	5	7	14
2022.11.08	28	4	16	8
2022.11.09	29	3	15	11
2022.11.10	30	6	12	12
Нийт	212	46	86	80

⁴⁵ Ролф Добэлли “Мэдээ уншихаа боль”, УБ., 2020, т.55-56;

Zarig.mn сайт нь энэ арван өдрийн хугацаанд нийт 212 мэдээ цацсанаас шууд тодорхойлж болохоор эерэг 46, сөрөг сэдэвтэй 86 мэдээ байна. Хамгийн олондоо нэг өдөрт 16, дунджаар 9 сөрөг мэдээ цацжээ.

Сөрөг мэдээллийн үзүүлэх хамгийн муу нөлөө нь хүмүүсийг стресст оруулдаг. “Америкийн сэтгэл зүйн нийгэмлэгийн судалгаагаар насанд хүрсэн америкчуудын тэн хагас нь мэдээнээс үүдэлтэй стресст орсон шинж тэмдэг ажиглагдаж байгаа ажээ.”⁴⁶ Тэгвэл бидний амьдарч буй Монголын нийгэмд мэдээнээс үүдэлтэй стресс хэр газар авч буй судалгааг zarig.mn сайтын мэдээ хийгээд тухайн мэдээнүүдийн доор үлдээсэн уншигчдын сэтгэгдэлд тулгуурлан хийв. Энэ судалгааг zarig.mn сайтын 2022 оны 11 дүгээр сарын 1-10-ныг хүртэлх арван өдрийн хугацаанд нийтэлсэн улс төрийн нийт 50 мэдээ хийгээд тэдгээрийн доор үлдээсэн уншигчдын сэтгэгдэлд үндэслэсэн болно. Тус хугацаанд нийтэлсэн улс төрийн мэдээнээс хүмүүсийн хамгийн их анхаарч, хамгийн олон сэтгэгдэл үлдээсэн мэдээ нь улс төрчдийн маргаан, эсвэл улс төрөөс болж хэн нэгэн ажлаас халагдсан тухай мэдээлэл байна. Тухайлбал, “ЗТХ-ийн сайд С.Бямбацогт зөвхөн баруун аймгуудын иргэдэд онгоцны тийзийн үнийг хямдруулах санал гаргажээ” гарчигтай мэдээнд нийт 21 сэтгэгдэл байгаагаас зөвхөн 1 сэтгэгдэл эерэг, 17 нь сөрөг, 2 нь дундыг барьсан, 1 нь мэдээтэй хамаагүй сэтгэгдэл байна. Мөн эдгээр мэдээнээс хамгийн олон сэтгэгдэлтэй нь “Б.Болор-Эрдэнэ өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдөх өргөдлөө өглөө” гарчигтай мэдээ байв. Энэ мэдээний дор 70 сэтгэгдэл байгаагаас эерэг 13, сөрөг 37, дундыг барьсан 21, мэдээтэй хамаагүй 1 сэтгэгдэл байна. Б.Болор-Эрдэнэ өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдөх өргөдлөө өглөө” гэдэг мэдээний доор 70 сэтгэгдэл бичсэн байхад “Хүүхэд хамгаалах арга хэмжээний зардлыг нэмэгдүүлэх санал дэмжигдлээ” гэдэг мэдээний доор 1 сэтгэгдэл бичсэн байна. Энэ нь хүмүүсийн сэтгэл зүй сөрөг зүйлд илүү мэдрэмтгий байдаг, сөрөг мэдээллийг хүмүүс өөрсдөдөө хамаатуулж хүлээж авахдаа сайн, сөрөг мэдээ эерэг мэдээг бодвол хүмүүст илүү сэргэгээр нөлөөлдөг нь үнэн болохыг батална.

Судалгаанд багтсан 50 мэдээний доор уншигчид нийт 737 сэтгэгдэл үлдээсэн бөгөөд үүнд эерэг сэтгэгдэл 42, сөрөг сэтгэгдэл 476, дундыг барьсан 150 сэтгэгдэл, уг мэдээлэлтэй ямар ч холбоогүй 69 сэтгэгдэл байна. Сөрөг сэтгэгдэл нь эерэг сэтгэгдлээс 11.3 дахин их, хараасан, заналхийлсэн, гомдсон, гутарсан, итгэл алдарсан сэтгэгдлүүд голлож байгаа баримт Монголын нийгэмд мэдээнээс

⁴⁶ Mongolians Protest Alleged Theft of Coal Sold to China <https://www.voanews.com/>;

үүдэлтэй стресс маш их газар авсан болохыг баталсан хэд хэдэн шалтгаан байна.Тухайлбал:

1. Сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудал нэмэгдэж байна. Сэтгэл гутрал, түгшүүр зэрэг сэтгэл зүйн эмгэгүүд ихсэж, тэдгээрийн гол шалтгаан нь мэдээллийн стресс байж болзошгүй байна.

2. Гэр бүлийн хүчирхийлэл, салалт, хүүхэд залуусын сэтгэл зүйн хямрал ихэссэн нь мэдээллийн стресс нөлөөлж байгааг харуулж байна.

3. Амиа хорлолт, сэтгэл гутрал зэрэг нийгмийн сөрөг үзэгдлүүд өссөн нь мэдээллийн стресс, сэтгэл зүйн дарамтыг илтгэнэ.

4. Нийгмийн сүлжээнд хэт их цаг зарцуулж, мэдээлэлд хэт автагдах нь стрессийн нэг шалтгаан болж байна.

5. Судалгаагаар мэдээллийн стресс нь хүмүүсийн амьдралын чанарт сөргөөр нөлөөлж, сэтгэл санааны эрүүл мэндэд хүндээр тусч байгааг харуулсан байна.

**ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. НИЙГМИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХАД
ХЭВЛЭЛ МЭДЭЭЛЛИЙН БОДЛОГО, ҮЙЛ АЖИЛЛАГААГ
САЙЖРУУЛАХ АРГА ЗАМ**

3.1. Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад нөлөөлөх хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн орчныг сайжруулах арга зам

“Монгол Улсын төр, нийгэм, иргэний аюулгүй байдал харилцан уялдаатай хангагдсанаар Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал баталгаажна” гэсэн заалт нь үндэсний аюулгүй байдлын төр, нийгэм, иргэн гэсэн харилцан уялдаатай гурвал нь цогц систем бөгөөд үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлсээс, түүний дотор хэвлэл мэдээллийн, эрх зүйн зохицуулалтаас гурвуулаа хамаарах зүй тогтолтойг илтгэж байна.

Хэвлэл мэдээллийн салбар нь итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх гэсэн Үндсэн хуульд заасан хүний суурь эрхийг хэрэгжүүлдэг, үйл ажиллагаа нь бүхэлдээ түүнд чиглэдэгт гол учир шалтгаан оршиж байна. Тиймээс энэ салбарт төрийн оролцоо байх шаардлагатай эсэх, хэрэв шаардлагатай бол ямар түвшинд байж болох тухайд ямар бодлого баримтлах асуудал нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, олон түмний ашиг сонирхлыг хамгаалах, олон ургалч үзлийг дэмжих, улс үндэсний түүх, соёлын онцлогийг хамгаалах, түгээн дэлгэрүүлэх хүрээнд хэвлэл мэдээллийн үйл ажиллагааг зохицуулахын зэрэгцээ Үндсэн хуулийн хүрээнд баталгаажсан суурь эрхийг хангах тухай асуудалтай холбоотойгоор урган гарна.

Одоогоор манай орны хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн зохицуулалт нь бүртгэлийн асуудал тодорхойгүй, тусгай зөвшөөрлийн зохицуулалт хэт ерөнхий, эзэмшил, өрсөлдөөний бодлого байхгүй, дэмжлэг татаасын асуудал ил тод бус байгаа нь энэ салбарын хөгжлийг боогдуулж, иргэдийн мэдээлэлтэй байх үндсэн эрхийг хязгаарлаж байгааг тусгайлсан судалгаанууд тогтоосон байдаг. Хэвлэл мэдээллийн салбарыг хөгжүүлэх цогц бодлого, үзэл баримтлал боловсруулан бүртгэл, тусгай зөвшөөрөл, эзэмшил, татаасны талаар болон бусад асуудлыг тодорхой бодлогоор тусгах нэн шаардлагатай байна. Тэгэхдээ зохицуулалтын ямар хэлбэр байж болох талаарх бодлогын зөв шийдэл хамгийн чухал нь байх болно.

Судалгаанаас үзэхэд хэвлэл мэдээллийн салбарын хүрээн дэх зохицуулалтыг *нэгд*, төрийн оролцоотой бодлогын зохицуулалт, *хоёрт*, салбарын бие даасан бодлогын зохицуулалт, *гуравт*, сүүлийн үед цахим ертөнцөд үүсэж буй ээдрээтэй асуудлуудыг зохицуулах үүднээс эрчимтэй яригдах болсон төрийн, салбарын болон

иргэний нийгмийн оролцоотой бодлогын хамтын зохицуулалт гэсэн гурван хэлбэрийн зохицуулалт байж болох байна.

Эдгээр зохицуулалт нь мэдээллийн эмх замбараагүй байдлын синдромын:

- Бусдад хор хөнөөл учруулахгүйгээр хуурамч мэдээлэл тараах хөнгөн хэлбэр;
- Бусдад хор хөнөөл учруулах зорилгогүй ч мөнгө олох, улс төрийн ашиг хонжоо хайхын тулд хуурамч мэдээллийг тараах дунд зэргийн хэлбэр;
- Бусдад хор хөнөөл учруулах зорилгоор худал мэдээлэл тараах хүнд хэлбэр гэсэн гурван зэрэгт нийцсэн байх нь зүйтэй байна.

Манай улсын хэвлэл мэдээллийн орчинд дээрх зохицуулалтын хэлбэрүүдийг дараах туршлага, шаардлагыг харгалзан ашиглах нь үр дүнтэй байх болно гэж үзэж байна. Үүнд:

1. Төрийн бие даасан зохицуулалтыг сайжруулах арга зам

Буруу ташаа, хортой мэдээллийн тархалтыг хязгаарлахын тулд төрийн зохицуулалт зайлшгүй шаардлагатай. Тэгэхдээ төр үнэнийг тогтоодог субъектийн үүргийг гүйцэтгэж болохгүй, иргэд үнэн ба худал мэдээлэлд шүүлтүүртэй хандаж, үнэн зөвийг өөрсдөө үнэлдэг байх ёстой гэсэн чөлөөт хэвлэлийн зарчмаар бол энэ зорилгод чиглэсэн төрийн зохицуулалт нь иргэдийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөө, хувийн нууцтай холбоотой олон улсын хэм хэмжээнд нийцсэн байх учиртай.

Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад нийгэм өөрийнхөө бүх үйл ажиллагааг ардчилах, ил тод байлгах үйл явц чухал ач холбогдолтой байгаа өнөө үед хэвлэл мэдээлэл зүй өөрийнхөө үйл ажиллагааг ардчилахын зэрэгцээ нийгэмд ардчиллыг хөгжүүлэх чухал хэрэгсэл байх учиртай. Нөгөө талаар төр байгаа цагт сэтгүүл зүй олон нийтэч, ардач чанар нь ардчиллын цөөнх олонхдоо захирагдах зарчмаар илэрдэг зарчимтай. Төрийн үйл ажиллагаанд иргэн бүр тэгш эрхтэйгээр оролцох боломжийг хангахад хэвлэл мэдээлэл зүй, олон түмний мэдээллийн хэрэгслүүд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Тэгэхдээ ил тод байдал, олон ургалч шинж зэрэг ардчиллын тулгуур зарчмууд хэвлэл мэдээлэлд зүйд өөрт нь байж энэ бүхэн хэрэгжинэ. Иймд ардчилсан нийгмийн үнэт зүйлс болох төрийн эрх мэдлийн тэнцвэртэй байдал, иргэний оролцоо, хууль дээдлэх ёс, шударга ёс, ил тод байдлыг үйл ажиллагаандаа тусган хэрэгжүүлдэг сэтгүүл зүйн ардчиллыг хөгжүүлэх нь чухал бөгөөд түүнийг дараах хэд хэдэн чиглэлээр хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай.

Үүнд:

- Төр засгийн аливаа чухал асуудлын талаарх иргэдийн санаа бодлыг

илэрхийлэх индэр болгох;

- Ард түмний эрх ашгийн үүднээс тулгамдсан чухал асуудлыг нааштайг шийдвэрлэхэд сэтгүүл зүй өөрийнхөө бодлого, үйл ажиллагаагаар дамжуулан нөлөөлөх замаар нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцох;
- Хэвлэл мэдээлэл олон түмний нийгмийн идэвхийг дээшлүүлэхэд хүчтэй нөлөөлж, нийгмийн үйл хэргийг болон өөрийгөө удирдах үйл ажиллагаанд сургахад чухал үүрэг гүйцэтгэх;
- Хэвлэл мэдээлэл зүй ард түмний эрх ашгийн төлөө үйлчилж, нийгмийн амьдралын бүх хүрээ салбарт болж буй үйл явдал, үзэгдлийн талаар бүрэн дүүрэн мэдээлэл өгч, бүх юмыг олон түмний хараа хяналтад байлгах;
- ОТМХ өөрийнхөө үйл ажиллагаанд ил тодын зарчмыг чанд баримтлах замаар нийгмийг ардчилах үйл явцад нөлөөлөх;
- Агаарын долгионыг ашиглан өргөн нэвтрүүлэг дамжуулахад тусгай зөвшөөрлийг төр нь олгодог олон улсын тогтсон жишгийг зөв, шударга хэрэгжүүлэх.

Монгол Улсын хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр үйл ажиллагааны хэлбэрийн хувьд уламжлалт мэргэжлийн сэтгүүл зүй, сошиал медиа, нийгмийн сүлжээний аль алины хэв шинжийг агуулсан хэлбэр рүү шилжиж, ихэнхдээ энэ 3 хэлбэрийг нэгэн зэрэг ашигладаг буруу загварыг бий болгож байгаа нь хэвлэл мэдээллийн сөрөг нөлөөг ихэсгэж байна.

Салбар өөрийн дотоод асуудлаа зохицуулж чадахгүй бол төр оролцож зохицуулахад хүрдэг. Мөн нийтлэг ашиг сонирхлын үүднээс төр зайлшгүй зохицуулах ёстой зохицуулалтууд гэж бий. Манай улсын телевизийн салбарын хувьд ийм зохицуулалтыг хийж байгаа бүтэц нь Харилцаа холбооны зохицуулах газар /ХХЗГ/ юм. ХХЗГ-аас хангавал зохих тодорхой шаардлага стандарт гарган мөрдөж, тэрхүү шаардлагыг хангасных нь дараагаар тусгай зөвшөөрөл хүсэгчид зөвшөөрөл олгож, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн үйл ажиллагаанд тодорхой хяналт тавин ажилладаг. Иймд бие даасан зохицуулах байгууллага болох ХХЗГ нь төрийн шууд бус оролцоог ханган Үндсэн хууль болон Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын хүрээнд хуулийн дагуу олгосон бүрэн эрхийнхээ хүрээнд олон нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалан зохицуулах үйл ажиллагаа явуулах үүрэг бүхий байгууллага юм.

Төрийн зохицуулалтыг сайжруулснаар хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлэх сөрөг нөлөөг бууруулах хэд хэдэн арга замыг санал болгож болно:

- Хууль эрх зүйн зарим зохицуулалтыг сайжруулах - Сэтгүүлчид, хэвлэл

мэдээллийн байгууллагуудын эрх ашгийг хамгаалсан, хараат бус байдлыг хангасан хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх;

- Хэвлэл мэдээллийн салбарт төрөөс үзүүлэх дарамтыг багасгах - Төрийн зүгээс хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдэд хэт их нөлөө үзүүлэх, шахалт үзүүлэхээс зайлсхийх;
- Хэвлэл мэдээллийн салбарт төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх - Төрөөс хэвлэл мэдээллийн салбарт шударга, ил тод байдлыг хангахад дэмжлэг үзүүлэх;
- Сэтгүүлчдийн мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх - Сэтгүүлчдийг сургаж хөгжүүлэх, мэргэжлийн ёс зүйн асуудлаар ухуулга хийх замаар чадварлаг боловсон хүчин бэлтгэх;
- Иргэдийн сэтгүүл зүйн боловсролыг дээшлүүлэх - Иргэдийн сэтгүүл зүйн мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлснээр хэвлэл мэдээллийг үнэн зөв, найдвартай эх сурвалжаар хангах;
- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн хариуцлагыг дээшлүүлэх - Хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд өөрсдийн үйл ажиллагааны хариуцлагыг дээшлүүлж, алдаа дутагдлаа хүлээн зөвшөөрөх, залруулах;
- Эдгээр арга хэмжээг авч хэрэгжүүлснээр сэтгүүл зүйн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулж, иргэдийн мэдээлэл авах эрх, эрх чөлөөг хангахад тодорхой ахиц гарна гэж үзэж байна.

2. Салбарын бие даасан бодлогын зохицуулалтыг сайжруулах арга зам

Ихэнх орны хэвлэл мэдээллийн салбар бие даасан өөрийн зохицуулалтын механизмтай байдаг. Ийм зохицуулалтын үед салбарын мэргэжлийн холбоо нь өөрсдийн санхүүжилтээр, өөрсдийн боловсруулж баталсан бодлого, мэргэжлийн ёс зүйн дүрмийн хүрээнд хэвлэл мэдээллийн үйл ажиллагаанд хяналт тавьдаг. Үүний тулд:

- Хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудын төлөөлөл болсон бие даасан холбоо нь сэтгүүлчдийн ёс зүйн дүрмийн дагуу хяналт тавьж, шийдвэр гаргах, хариуцлага тооцох хууль ёсны эрх мэдэлтэй байх;
- Мэргэжлийн холбооны шийдвэрээр холбооны гишүүнчлэлээс хасах, олон нийтэд хандсан залруулга хийлгэх, уучлалт хүсэх, мэдэгдэл хийх зэрэг арга хэмжээ авдаг байх.

Энэ зохицуулалтыг тухайн салбар бие даан зохицуулах бөгөөд төрийн оролцооноос ангид байх шаардлагатай. Төрийн оролцоо нь мэргэжлийн холбоо

дээрх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх хууль эх зүйн орчныг нь бүрдүүлж өгөхөөр хязгаарлагддаг байвал зохино. Мэдээллийн технологийн хөгжилтэй холбоотойгоор мэргэжлийн холбоод цахим байдлаар түгээгдэж байгаа мэдээ мэдээллийг хянах боломжтой болсон. Ингэхдээ ихэнх оронд интернэтийн үйлчилгээ үзүүлэгч болон холбогдох мэргэжлийн холбоо хамтрах хэлбэрээр ажиллах болсон байна.

Нийгмийн сүлжээний компаниуд тухайн контентыг зөвшөөрөх эсэхтэй холбоотой бодлогыг хэрхэн бий болгож, хэрэгжүүлэхэд хяналт тавих хариуцлагын механизмыг улс орнууд бий болгосон туршлагууд бий. Тухайлбал, улс орон энэ зорилгоор бие даасан зохицуулах агентлаг байгуулж болно. Тухайлбал, ЕХ-нд Европын холбооны хуулийг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх бүс нутгийн агентлагууд байгуулагдсан. Европын Мэдээлэл Хамгаалах Зөвлөл (EDPB) нь өгөгдөл хамгаалах хуулийг ЕХ-ны хэмжээнд тууштай мөрдөж байгааг хянах, хил дамнасан мэдээллийн боловсруулалттай холбоотой маргааны талаар заавал биелүүлэх шийдвэр гаргах эрхтэй.⁴⁷

Аудио-визуал медиа үйлчилгээний Европын Зохицуулагчдын бүлэг (ERGA) нь үндэсний бие даасан зохицуулах байгууллагуудын төлөөллөөс бүрддэг бөгөөд аудиовизуал мэдээллийн хэрэгслийн тухай хуулийн хэрэгжилтийг тууштай хангах чиглэлээр ажилладаг.⁴⁸

Үүний нэгэн адил, Зохицуулагч агентлаг нь баримт шалгах⁴⁹(fact-checking), зар сурталчилгааны ивээн тэтгэгчийг ил болгох, бот ашиглах, зохистой хэрэглээг шалгах, хэрэглэгчийн хариуцлагын механизм, ажилчдын хамгаалал зэрэг асуудлаар нийгмийн сүлжээний платформууд өөрсдийн дотоод журам, үндэсний хууль тогтоомжид нийцэж ажиллаж байгаа эсэхийг баталгаажуулах эрх мэдэлтэй байж болно.

Бие даасан, зохицуулагч агентлагийг байгуулах тухай хуульд тус агентлагийн бүтэц, түүний бүрэн эрх (мөрдөн байцаалт, хэрэгжилтийг оролцуулан), хүлээх хариуцлага зэрэг олон асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой. Мэдээж ийм зохицуулалтын агентлаг байгуулахад эрсдэл бий. Хангалттай бие даасан статусгүй, эсвэл шаардлагатай хүний нөөцөөр хангагдаагүй бол энэ агентлаг нь төрийн хэт их

⁴⁷ https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform/rules-business-and-organisations/enforcement-and-sanctions/enforcement/what-european-data-protection-board-edpb_e

⁴⁸ ERGA's first contribution to upcoming debates about the Digital Services Act, https://erga-online.eu/wpcontent/uploads/2020/06/PressRelease1_ERGA_Plenary_June2020_published.pdf

⁴⁹ Fact-check – баримтын үнэн зөвийг шалгах процесс.

нөлөөлөлд автах, эсвэл нийгмийн сүлжээний платформд үндэслэлгүй хөндлөнгөөс оролцож, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөг хязгаарлаж болзошгүй юм.

Хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулахын тулд салбарын бие даасан бодлогын зохицуулалтыг сайжруулах хэд хэдэн арга замыг санал болгож болно:

- Хэвлэл мэдээллийн салбарт төрөөс үзүүлэх дарамтыг багасгах - Төрийн зүгээс хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдэд хэт их нөлөө үзүүлэх, шахалт үзүүлэхээс зайлсхийх.
- Хэвлэл мэдээллийн салбарт төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх - Төрөөс хэвлэл мэдээллийн салбарт шударга, ил тод байдлыг хангахад дэмжлэг үзүүлэх.
- Сэтгүүлчдийн мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх - Сэтгүүлчдийг сургаж хөгжүүлэх, мэргэжлийн ёс зүйн асуудлаар ухуулга хийх замаар чадварлаг боловсон хүчин бэлтгэх.
- Иргэдийн сэтгүүл зүйн боловсролыг дээшлүүлэх - Иргэдийн сэтгүүл зүйн мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлснээр хэвлэл мэдээллийг үнэн зөв, найдвартай эх сурвалжаар хангах.
- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн хариуцлагыг дээшлүүлэх - Хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд өөрсдийн үйл ажиллагааны хариуцлагыг дээшлүүлж, алдаа дутагдлаа хүлээн зөвшөөрөх, залруулах.
- Хэвлэл мэдээллийн салбарт төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг нэмэгдүүлэх - Төрөөс сэтгүүл зүйн салбарт санхүүгийн болон бусад дэмжлэг үзүүлж, хөгжлийг дэмжих.
- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийн хариуцлагын даатгалын тогтолцоог бий болгох – Хэвлэл мэдээллийн салбарт учирч болзошгүй эрсдэлээс хамгаалах зорилгоор хариуцлагын даатгалын тогтолцоог нэвтрүүлэх.

Эдгээр арга хэмжээг авч хэрэгжүүлснээр сэтгүүл зүйн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулж, иргэдийн мэдээлэл авах эрх, эрх чөлөөг хангахад тодорхой ахиц гарна гэж үзэж байна.

3. Төрийн, салбарын болон иргэний нийгмийн оролцоотой бодлогын хамтын зохицуулалтыг сайжруулах арга зам

Хамтын зохицуулалтын үед төрийн болон хувийн институц хамтран холбогдох үйл ажиллагааг зохицуулдаг. Мэдээллийн орон зайг чиглүүлэх, худал мэдээллийг таних чадвартай болоход иргэдийн мэдээллийн боловсрол, мэдлэг хамгийн чухал.

Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын “...Иргэдээ аюулгүй байдлын асуудлаар өргөн мэдээлэл, мэдлэгтэй байх, аюулгүй байдлыг хангах үйл хэрэгт хувь нэмрээ оруулах боломжоор хангах, хамтран ажиллахад төр онцгой анхаарна” гэсэн заалт иргэдийн боловсрол, тэр дундаа мэдээллийн боловсрол ямар чухал болохыг харуулсан заалт юм.

Сэтгүүл зүйг, түүний дотор хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг ямар байр сууринаас хөгжүүлэх талаарх үзэл баримтлалгүй байгаа манай улсын хувьд бусад улс орны туршлагыг бодит нөхцөл байдалдаа тохируулан бодлогодоо тусган хэрэглэх нь асуудлыг шийдэх нэг гарц мөн. Тухайлбал:

1. Төрийн анхдагч үүрэг нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангах явдал учраас аюулгүй байдлын асуудлаар иргэдээ мэдээлэл, мэдлэгтэй болгох, аюулгүй байдлыг хангахад иргэд хувь нэмэр оруулах боломжийг бий болгоход төр онцгой анхаарна гэсэн төр, иргэний хамтын ажиллагааны зарчмын үүднээс хандвал хэвлэл мэдээллийн байгууллагыг үндэсний уламжлал, түүх соёл, ёс заншил, эх хэлийг түгээн дэлгэрүүлэгч гэж үздэг Францын туршлага ихээхэн чухал юм. Ийм үзэл баримтлал нь үндэсний хэл, соёл, ёс заншлыг хамгаалах тухай манай улсын хуулиудад заасан заалтуудтай нийцэхийн зэрэгцээ монгол үндэстний оршин тогтнохын үндэс, амин чухал дархлаа болсон үндэсний түүх, хэл, соёл өв уламжлал, зан заншлаа хадгалж, хамгаалж хөгжүүлэхэд үнэтэй хувь нэмэр болох төдийгүй “Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, улс орны хөгжлийг дэмжих, үндэсний үнэт зүйлийг хэвшүүлэх, нийгмийн оюун санааг төлөвшүүлэхэд мэдээлэл, мэдээллийн аюулгүй байдал нэн чухал ач холбогдолтой” гэсэн үзэл баримтлалын заалтыг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой.

2. Хэвлэл мэдээллийн салбарт төрөөс дэмжлэг үзүүлэх нь олон ургальч үзлийг дэмжих, хараат бус сэтгүүл зүйг хөгжүүлэх, олон түмнийг хэрэгцээт мэдээллээр хангахаас гадна нийгэм, эдийн засаг, соёл урлагийн эерэг үр нөлөөтэй. Энэ чиглэлээр дараах туршлагуудыг анхааран судалж, өөрийн орны онцлогт нийцүүлэн авч хэрэгжүүлж болох юм. Үүнд:

- АНУ-д хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг бизнесийн нэг арга, хэлбэр гэж үзэн татаас дэмжлэг, эзэмшил, өрсөлдөөний зэрэг асуудлаар тусгайлсан бодлого хэрэгжүүлдэг туршлагыг судлах хэрэгтэй байна.
- БНСУ-д хэвлэл мэдээллийн салбар дахь үндэсний үйлдвэрлэлийг дэмжиж зөвхөн дотоодын эзэмшлийг зөвшөөрөн, гадаадын эзэмшилд хязгаарлалт тавьдаг туршлагыг судалж үзүүштэй байна.
- Япон улс нь нийгмийн хөгжлийн явц, технологийн дэвшилтэй уялдуулан

хэвлэл мэдээллийн тухай хууль тогтоомжуудаа үргэлж шинэчилж, хууль эрхзүйн орчноо боловсронгуй болгодог, нөгөөтээгүүр иргэд олон нийтэд технологийн дэвшлийн эерэг, сөрөг талыг сайтар таниулан сургалт, зөвлөгөө өгч нэгдсэн удирдлагаар хангадаг, мөн өргөн нэвтрүүлгийн үйл ажиллагааг эрхэлдэг хуулийн этгээдүүд хувийн өмчийн хэлбэртэй боловч бүх нийтийг хамарсан гамшгийн үед Япон улсын Дотоод хэрэг, харилцаа холбооны сайдын нэгдсэн удирдлагад байж, онцгой нөхцөл байдалд хуулиар хүлээсэн үүргээ хэлбэрэлтгүй даган мөрдөх үүрэг хүлээдэг туршлага байна.

Сэтгүүл зүйн салбартаа дэмжлэг, татаас үзүүлдэг олон улсын туршлагаас сонголт хийх боломж өргөн байна. Үүнд:

- Олон түмний мэдээллийн хэрэгслүүдийн үйл ажиллагааг төрөөс шууд санхүүжүүлэх;
- Хувийн хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудыг зарим төрлийн татвараас чөлөөлөх, хөнгөлөлт үзүүлэх зэргээр шууд бусаар санхүүжүүлэх;
- Хувийн хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудыг шууд санхүүжүүлэх, дэмжих;
- Хэвлэл мэдээллийн салбарт шинээр үүсэж буй цахим үйлчилгээнд төрөөс дэмжлэг үзүүлэх г.м.

3. Британийн хувьд хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах, зах зээлд тулгуурласан шударга өрсөлдөөнийг дэмжихийг эн тэргүүний асуудал гэж үзэн Аж ахуйн нэгжийн тухай хууль, Өрсөлдөөний тухай хууль, Харилцаа холбооны тухай хуульд бодлогоор тусгасан байна. Британийн хэвлэл мэдээллийн салбарын туршлагаас манай улс нутагшуулж, хэрэгжүүлж болох хэд хэдэн чухал зүйл байна. Үүнд:

- Нийтэд хүрч байгаа бүх хэлбэрийн мэдээ контентын хэм хэмжээг кодоор тогтоож өгдөг бөгөөд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн мэдээ бүгд энэхүү кодоод заасан хэм хэмжээг баримталдаг;
- Иргэдийн санал гомдлыг нээлттэйгээр хүлээн авах нь цацагдсан мэдээ, мэдээллийн чанарын үнэлгээ болдог бөгөөд хэрэглэгч, мэдээллийн байгууллага хоорондын эргэх холбоог бат бөх, ил тод байлгах давуу талтай.

Дараагийн чухал бодлого бол хэвлэл мэдээллийн хараат бус байдлыг хангах асуудал юм. Судалгаанаас үзэхэд Монголын хэвлэл мэдээллийн хараат бус байдлыг хангахын тулд дараах шаардлагуудыг тусгасан бодлого, эрх зүйн нэгдсэн зохицуулалтыг бий болгох нь сэтгүүл зүйд нэн тулгамдсан асуудал болоод байна. Үүнд:

- Сэтгүүл зүйн агуулга түгээдэг мэдээллийн байгууллагын эзэмшил харьяаллын бүтэц нь олон түмэнд ил тод нээлттэй байх ёстой бөгөөд үүнд гадаадын хөрөнгө оруулалт бүхий байгууллага нэгэн ижил багтдаг байх;
- Редакцын хараат бус байдлыг баталгаажуулах зорилгоор хэвлэл мэдээллийн удирдах дээд байгууллага болон сэтгүүлч, редакцын ажилтнууд дагаж мөрдөх сэтгүүл зүйн нийтлэг зарчмуудыг тохиролцсон байх;
- Улс төрийн байгууллагад албан ёсны харьяалал бүхий хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл байвал харьяаллаа ил тод зарлах явдал юм.

Хэвлэл мэдээллийн салбарын хөгжил асуудалтай, чөлөөт хэвлэлийн туршлага бага, газар нутаг өргөн уудам, хүн амын нягтрал бага манай орны хувьд чөлөөт хэвлэлийн хараат бус байдлын шалгуурыг дараах байдлаар тодорхойлж болохыг судалгаагаар тогтоосонтой санал нэг байна. Үүнд:

1. Төр засгаас хараат бус байх;
2. Эдийн засаг, санхүүгийн хувьд хараат бус байх;
3. Мэдээллийн хэрэгсэл иргэдийн үзэл бодлоо чөлөөтэй солилцох индэр нь байж чадаж байх;
4. Редакц болон сэтгүүлчдийн мэргэжлийн үйл ажиллагааны хараат бус байдал хангагдаж байх.

Хэвлэл мэдээллийн хараат бус байдлын шалгуурын дотор дэд шалгууруудыг боловсруулахад Чөлөөт хэвлэлийн харти, Ардчилсан хэвлэл мэдээллийн соёлын тунхаг, Чөлөөт хэвлэлийн 10 номлол, Виндхукийн тунхаглал зэргийг зайлшгүй харгалзан үзэх шаардлагатай. Чингэхдээ хэвлэлийн эрх чөлөө бол ардчилсан нийгэмд хүний эдлэх ёстой тулгуур эрхийн нэг бөгөөд нийгэмд гүйцэтгэх үүрэг, олон түмний үнэнийг мэдэх эрх ашгийг хамгаалдгаараа хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нийгмийн өмнө онцгой хариуцлага хүлээдгийг байнга харгалзан үзэх ёстой. Ялангуяа ОТМХ Үндэсний аюулгүй байдал, түүний дотроос нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад онцгой үүрэг хүлээх ёстой.

Нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн оролцоог сайжруулах бодлогын үндэслэлийг дараах байдлаар тодорхойлж байна:

- “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын заалтуудыг ялангуяа “Үндэсний түүх, хэл, соёл, өв уламжлал, зан заншлаа хадгалж, хамгаалж хөгжүүлэх нь монгол үндэстний оршин тогтнохын үндэс, амин чухал дархлаа

мөн”⁵⁰ гэсэн заалтын агуулгыг хэрэгжүүлэхэд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд, тэр дундаа олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн оролцоо, үндэсний зөвлөлийн зохицуулалт гарцаагүй хэрэгтэй байна.

- “Олон нийтийн радио телевизийн тухай” хуульд “Үндэсний соёл, урлаг, түүх, ёс заншил, уламжлалыг хүндэтгэх, үндэсний эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдлэх, хүрээлэн байгаа орчноо хамгаалахыг дэмжих”⁵¹ бодлого баримтлах үүргийг МҮОНРТ-д ногдуулсан нь бусад хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл хэдийгээр үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад чухал оролцоотой байх ч, тусгайлан ийм үүргийг тэдэнд хуульчлан зааж өгөөгүйг харуулж байна.
- Мөн хуулийн зорилгод “Олон нийтийн радио, телевиз гадаадын сонсогч, үзэгчдэд зориулсан өргөн нэвтрүүлгийн үйлчилгээ эрхэлж, Монгол Улсын гадаад, дотоод бодлогын талаар мэдээлэх, Монгол орныг дэлхий дахинд сурталчлах, таниулах чиглэлийн хөтөлбөр, нэвтрүүлэг бэлтгэж түгээнэ”⁵² гэж заасан байдаг юм. Энэ заалтаас үзэхэд МҮОНРТ нь Монгол Улсыг дэлхийд таниулах, төрийн гадаад, дотоод бодлогыг мэдээлэх үүрэг хүлээж, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, бэхжүүлэхтэй шууд холбогдож байна. Түүнчлэн МҮОНРТ-ийн энэ үйл ажиллагаа нь “Аюулгүй байдалд хандах хандлага, түүнийг хангах үйл ажиллагаа нь мэдлэг, мэдээлэл, дүн шинжилгээнд суурилна” гэсэн зарчмыг хангахад ач холбогдолтой болно.
- Судалгаанаас үзэхэд үзэгч, сонсогч олон нийт бусад хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдээс илүүтэйгээр тус МҮОНРТ-д итгэл үзүүлж, бодит мэдээллийн гол эх сурвалж гэж үзсээр байна.
- Судалгааны "МАХИМА" төвийн гүйцэтгэсэн "МҮОНРТ-ийн үндэсний хэмжээний нэр нөлөө, иргэдийн итгэл хүлээсэн байдал-2022" судалгаанд дурдсанаар судалгаанд оролцогсдын 76.8 хувь нь "МҮОНРТ-ийн хөтөлбөрүүд бусад мэдээллийн байгууллагыг бодвол ёс суртахуун, үнэт зүйлс, зан үйлийн хувьд илүү өндөр босго, стандарттай байх ёстой” гэж үзсэн байна. Үзэгчдийн ийм өндөр шаардлага, итгэл хүлээдэг олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн, иргэдэд энэ талын нөлөөлөл

⁵⁰ “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” Монгол Улсын Их хурлын тогтоол /шинэчилсэн найруулга/. -УБ., 2010. <https://legalinfo.mn/mn/detail/6163>. 1.1.6 дахь хэсэг;

⁵¹ “Олон нийтийн радио, телевизийн тухай” Монгол Улсын хууль -УБ., 2005.02.17; <https://legalinfo.mn/mn/detail/424>. 8.2.3 дахь хэсэг;

⁵² “Өргөн нэвтрүүлгийн тухай” Монгол Улсын хууль. 4.1.6 дахь хэсэг. -УБ., 2019.12.12. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=15067>. 3.3 дахь хэсэг

үзүүлэх, боловсрол мэдлэг олгох бодлогыг хэрэгжүүлбэл өндөр үр дүнтэй байх магадлалтай.

Энэ талаар “Олон нийтийн радио телевизийн тухай” болон бусад холбогдох хуульд тодорхой заалт томъёолон оруулж зохицуулалт хийх нь зүйтэй байх болно.

Арилжааны телевизүүдийн үйл ажиллагааг зохицуулж байдаг гол хууль болох “Өргөн нэвтрүүлгийн тухай” хуульд үндэсний аюулгүй байдлыг бататгах, бэхжүүлэхтэй холбогдох заалтууд, тухайлбал, “... үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх”, “Төрт ёс, түүх, соёл, хэл бичгийн уламжлал, үндэсний үнэт зүйлсийг түгээн дэлгэрүүлэх”⁵³ хэмээх заалт бий. Эдгээр заалтын хэрэгжилтийн дагуу арилжааны телевизүүдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих нь нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад ач холбогдолтой байх болно.

Монгол Улсад хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Хүүхдийн эрхийн тухай⁵⁴, Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай⁵⁵, Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай⁵⁶, Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай⁵⁷, Согтууруулах ундааны эргэлтэд хяналт тавих, архидан согтуурахтай тэмцэх тухай хууль⁵⁸, Хүн худалдаалахтай тэмцэх тухай⁵⁹, Зохиогчийн эрхийн тухай⁶⁰ зэрэг хуульд нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор тогтоосон агуулгын хязгаарлалтад нэр томъёоны тодорхойлолтыг шинээр оруулах нь зүйтэй байна. Энэ нь тухайн заалтад хамрах хүрээг тодорхой болгож, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр шүүмжлэл өрнүүлсэн сэтгүүлчдийн эсрэг хуулийн заалтыг буруу хэрэглэх эрсдэлээс хамгаалах ач холбогдолтой байна.

Сэтгүүлчийн хараат бус байдалд нөлөөлдөг гадаад болон дотоод хэд хэдэн хүчин зүйл байдаг бөгөөд сэтгүүлчийн мэдээлэл хайх, боловсруулах, түгээх бүхий л

⁵³ “Өргөн нэвтрүүлгийн тухай” Монгол Улсын хууль. 4.1.6 дахь хэсэг. -УБ., 2019.12.12. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=15067.5.1.1>, 5.12 дахь хэсэгт

⁵⁴ Хүүхдийн эрхийн тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2016.02.05 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11709>;

⁵⁵ “Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчлэн найруулга/. - УБ.,2019.06.06 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=14700>;

⁵⁶ “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ.,2002.11.28 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=315>;

⁵⁷ “Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ., 1998.01.22 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=445>;

⁵⁸ “Согтууруулах ундааны эргэлтэд хяналт тавих, архидан согтуурахтай тэмцэх тухай хууль” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/ -УБ., 2022.07.05 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16530861302491>;

⁵⁹ “Хүн худалдаалахтай тэмцэх тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ.,2012.01.19 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=554>;

⁶⁰ “Зохиогчийн эрхийн тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/. -УБ.,2021.05.06

үйл ажиллагаанд хамааралтай эрх, үүнд, сэтгүүлчийн эрэн сурвалжлах үйл ажиллагааны эрх зүйн хамгаалалт, төрийн байгууллага, албан тушаалтнаас мэдээлэл авах эрх, эх сурвалжаа нууцлах эрхийн хамгаалалт, редакцын хараат бус байдал зэрэг бүлэг асуудал багтана ⁶¹ гэж судлаачид үздэг. Эдгээр эрх, эрхийн хамгаалалтыг бий болгоход үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.6.4.5 – ын “Хэвлэл, мэдээллийн байгууллагад хуулиар хориглоогүй мэдээллийг эрэн сурвалжилж олж авах, нийгэмд түгээхэд таатай эрх зүйн орчныг бүрдүүлнэ” гэсэн заалтын хэрэгжилт чухал ач холбогдолтой байхын зэрэгцээ иргэдийг бодитой, үнэн зөв мэдээллээр хангаж нийгмийн эв нэгдлийг бэхжүүлэхэд тодорхой хувь нэмэр оруулах болно.

Сэтгүүлчийн хараат бус байдлыг “сэтгүүлчид мэргэжлийн үйл ажиллагаагаа явуулахад хэн нэгнээс хараат бус байж, олон нийтийн мэдэх эрхэд шударгаар үйлчлэх таатай орчин” гэж хэлж болох бөгөөд харин үүний эсрэг дараах төрлийн хараат байдал сэтгүүлчийн үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж байдаг. Үүнд⁶²:

1. Улс төрийн хараат байдал;
2. Эдийн засгийн хараат байдал;
3. Редакцын хараат байдал.

Зарим улс орон хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлдээ төрөөс тавих хяналтыг багасгаж, хуулиар хориглосон ч тухайн мэдээллийн агуулга, зорилгыг харгалзан тодорхой хязгаарлалтыг хийж байдаг тухай өмнө дурдсан. Аливаа улс орны хуулиар доорх хязгаарлалтыг тодорхой хэмжээний хүрээнд хийхийг зөвшөөрсөн байдаг учраас эдгээр хязгаарлалтыг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

- Олон нийт, иргэдэд хүргэхэд ёс зүйн хувьд тохиромжгүй мэдээллийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр түгээхийг хориглох ёс суртахууны хязгаарлалт;

Энэ зохицуулалт нь нийгмийн тогтвортой байдал, сэтгэл зүй, хувь хүний ухамсар, ёс зүйд хөндлөнгөөс нөлөөлөх оролдлогыг хязгаарлан, дайсагнал, ялгаварлан гадуурхах үзэл, үзэн ядалтыг сурталчилсан, дэмжсэн сурталчилгаа, мэдээллийг таслан зогсоох, саармагжуулах чадавхыг бий болгож, үл зөвшөөрөх сэтгэхүйг нийгэмд төлөвшүүлэх талаарх үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын зорилтыг сэтгүүл зүйн бодлоготой уялдуулан хэрэгжүүлэх ач холбогдолтой байх болно.

⁶¹ Батсуурь М. Редакцын хараат бус байдал: Эрх зүйн зохицуулалт ба харьцуулалт/Судалгааны тайлан/ Глоб интернэшл төв. -УБ., 2010

⁶² “Зохиогчийн эрхийн тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/. -УБ.,2021.05.06.

- Аливаа улс орны батлан хамгаалах, цэрэг цагдаагийн хүчин чадалтай холбоотой мэдээ, мэдээллийг олон нийтэд хүргэх, түгээхийг улсын аюулгүй байдлын үүднээс хориглох Батлан хамгаалахын хязгаарлалт;

Ийм хязгаарлалтыг манай сэтгүүл зүйн бодлого, үйл ажиллагаанд хэрэгжүүлэх нь үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын “Аюулгүй байдалд хандах хандлага, түүнийг хангах үйл ажиллагаа нь мэдлэг, мэдээлэл, дүн шинжилгээнд суурилна”⁶³ гэсэн үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны зарчмыг болон “Мэдээллийн салбарт үндэсний ашиг сонирхлыг хамгаалах, төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулах нь мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах үндэс мөн”⁶⁴ гэсэн зорилтыг хангахад чухал ач холбогдолтой байхын зэрэгцээ иргэдээ аюулгүй байдлын асуудлаар өргөн мэдээлэл, мэдлэгтэй байх, аюулгүй байдлыг хангах үйл хэрэгт хувь нэмрээ оруулах боломжоор хангах, хамтран ажиллахад төр онцгой анхаарах үүргээ сэтгүүл зүйн бодлого, үйл ажиллагаатай цогцоор биелүүлэх боломж бүрдүүлнэ.

- Ард иргэдийн дунд үймээн самуун дэгдээх, улс төрийн тогтворгүй байдал бий болгохгүйн үүднээс аливаа сөрөг, ташаа мэдээллийг нийтэд хүргэхийг хориглох Улс төрийн хязгаарлалт;

- Тухайн улс оронд зэрэгцэн оршиж буй аливаа шашны үнэ цэнэ, тэнцвэрт байдлыг хадгалах үүднээс хэт нэг талыг барьсан, бусад шашны холбогдолтой сөрөг мэдээллийг нийтлэхийг хориглох Шашны хязгаарлалт;

Манай улсад өнөөгийн нөхцөлд “Олон нийтийн дунд шашны асуудлаар маргаан мэтгэлцээний шинжтэй, эсрэг тэсрэг байр суурь, үзэл бодол илэрч, хэвлэл мэдээлэл, олон нийтийн сүлжээгээр дамжин нийгмийн сэтгэл зүйд нөлөөлж байна”⁶⁵.

Нийслэлийн нутаг дэвсгэрт шинээр шашны байгууллага байгуулах, үйл ажиллагаа явуулахад зөвшөөрөл олгох журам”⁶⁶ -д “Иргэний нийгмийн байгууллагуудыг өөр өөр шашин шүтлэг, итгэл үнэмшилтэй хүмүүсийн хооронд зэрэгцэн орших тухай, уламжлалт шашнаа хамгаалж, хөгжүүлэхэд хэвлэл

⁶³ “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” Монгол Улсын Их хурлын тогтоол /шинэчилсэн найруулга/. -УБ., 2010. <https://legalinfo.mn/mn/detail/6163>;

⁶⁴ “Зохиогчийн эрхийн тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/. -УБ.,2021.05.06. 3.6 дахь хэсэг

⁶⁵ Мариям Х. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлэх шашны нөлөөний шинжилгээ /докторын зэрэг горилсон бүтээл/. ҮБХИС. -УБ. 2022. 175 х.,т.91

⁶⁶ Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын тогтоол. Нийслэлийн нутаг дэвсгэрт шинээр шашны байгууллага байгуулах, үйл ажиллагаа явуулахад зөвшөөрөл олгох журам. УБ. 2005. Дугаар 74.

мэдээллийн хэрэгсэл болон бусад холбогдох талуудтай хамтран ажиллах” заалтыг тодорхой тусгаж өгсөн.

Монгол Улсад гадаадын хөрөнгө оруулалттай хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл үндэсний аюулгүй байдалд харшилсан үйл ажиллагаа явуулбал эрхийг нь хязгаарлаж болно.

Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн эзэмшил, харьяалал ил тод байх бөгөөд үйл ажиллагаа нь бодитой, тэнцвэртэй, хариуцлагатай байна. Мэдээллийн хэрэгслээр үндэсний үнэт зүйлийг түлхүү нийтлэх, сурталчлахыг дэмжиж, гадны шашин, соёл, төрийн бодлогыг сурталчилсан агуулгатай мэдээллийг зохистой түвшинд хязгаарлана гэсэн зорилттой зөрчилдөхгүй нийцнэ гэж үзэж байна.

Харин дээрх хязгааруудаас давсан тохиолдолд улс төрийн хараат байдал тодорхой хэмжээнд бий болсон гэж үздэг болохыг анхаарах шаардлагатай юм.

Ардчилсан бусад орны туршлагаас харахад хяналтыг хориглохын зэрэгцээ хэвлэл мэдээллийн байгууллагын үйл ажиллагаанд төрийн зүгээс нөлөөлөхийг хуулиар хориглодог.

Нэр төр гутаах, доромжлох үйлдэл болон гүтгэлгийг эрүүгийн хэрэгт тооцохгүйгээр, Иргэний хуульд зааснаар иргэний хэргээр шийдвэрлэж болохоор зохицуулсан. Гэвч, “Гүтгэх” нь эрүүгийн хэрэг биш Зөрчлийн тухай хуульд заасан зөрчил бөгөөд, Эрүүгийн хуульд гүтгэлэгтэй төстэй зохицуулалтууд үлдсэн байна. Тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн 14.8 дугаар зүйл буюу “Сонгуулийн үеэр илт худал мэдээлэл тараах⁶⁷” гэмт хэрэгт (14.8.1) сонгуульд оролцогч улс төрийн нам, намуудын эвсэл, нэр дэвшигчийн нэр хүндэд халдаж, илт худал мэдээлэл тараасан бол 450-5400 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл 240-720 цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ гэж заасан. Илт хууль бус мэдээлэл тараах гэдэг нь гүтгэхтэй төстэй байна. Худал мэдээлэл тараах, гүтгэх зэрэг гэмт хэргийг хуульд тодорхой зааж, нэр томьёоны тайлбар хийж, нэг мөр болгох явдал чухлыг энэ жишээ харуулж байна.

Хэвлэл мэдээллийн салбарын хараат бус байдлыг хангахын тулд эрх зүйн орчныг ийнхүү бүрдүүлэхэд тухайн салбарын талаарх хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх харьяаллын асуудлыг нарийн тусгах, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор тогтоосон агуулгын хязгаарлалтууд, нэр томьёоны

⁶⁷ “Эрүүгийн хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2002 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=12172>;

тодорхойлолтыг шинээр оруулах, сэтгүүлчдийн боловсролын талаар нэгдсэн бодлоготой болох, сэтгүүлчдийн мэргэжлийн ёс зүйн дүрмийг чанд сахиулах шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна.

Хэвлэл мэдээллийн салбарын хараат бус байдлаас ангижрахын тулд түүнд нөлөөлж буй гадаад, дотоод хүчин зүйлсийн нөлөөлөлд судалгаа хийж, түүний бууруулах арга замыг эрэлхийлж эрх зүйн орчин нөхцөлийг тодорхой болгох нь чухал байна.

3.2. Хэвлэл мэдээллийн нийгмийн аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөөллийг сайжруулах арга зам

Хэвлэлийн эрх чөлөө нь нийгмийн аюулгүй байдалд эерэг болон сөрөг нөлөө үзүүлж байгаа ч эерэг тал нь давамгайлж байна. Иймд хэвлэлийн эрх чөлөөг хангахын зэрэгцээ үүнийг зөв зүйтэй ашиглах, сөрөг нөлөөллөөс сэргийлэхэд анхаарах нь зүйтэй юм.

Хэвлэл мэдээллийн үйл ажиллагааны нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийг сайжруулахын тулд дараах бодлогын чиглэлийг санал болгож байна. Үүнд:

1. Улс төр, үзэл суртлын нөлөөнөөс ангид байлгахын тулд баримтлах бодлогын чиглэл:

- Хэвлэл мэдээллийн салбарт ажиллагсдын эрх зүйн байдлыг хуулиар хамгаалах, тэднийг улс төрийн нөлөөллөөс ангид байлгах нөхцөлийг бүрдүүлэх;
- Хэвлэл мэдээллийн байгууллагуудыг улс төрийн намуудаас тусгаарлах, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг ил тод болгох;
- Улс төрчдийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд хяналт тавих, нөлөөлөх боломжийг хязгаарлах хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлэх;
- Сэтгүүлчдийн мэргэжлийн ёс зүйн дүрмийг чангатгах, зөрчигчдөд хариуцлага тооцох механизмыг бүрдүүлэх;
- Иргэний нийгмийн байгууллагууд, олон нийтийн оролцоог хэвлэл мэдээллийн салбарт нэмэгдүүлэх замаар улс төрийн нөлөөнөөс хамгаалах;
- Хэвлэл мэдээллийн салбарт ажиллагсад, сэтгүүлчдийг улс төрчдийн нөлөөнөөс ангид байж, ил тод байдал, олон ургалч үзлийн индэр болох хэвлэл мэдээллийн олон нийтийн төлөө үйлчлэх үүргийг эрхэмлэн дээдэлдэг байх.

2. Мэдээллийн эх сурвалжаас хараат бус байдлыг төлөвшүүлэхийн тулд баримтлах бодлогын чиглэл:

- Хэвлэл мэдээллийн байгууллагууд мэдээллийн эх сурвалжийнхаа төрөл, тоог олон болгох, нэг эх сурвалжаас хэт хамааралгүй байх;
- Эх сурвалжуудынхаа үнэн зөв, найдвартай байдлыг нягтлан шалгаж, алдаа мадагтай мэдээллийг залруулах;
- Эх сурвалжуудынхаа нууцлалыг хадгалах, эх сурвалжаа хамгаалах тогтолцоог бүрдүүлэх;
- Эх сурвалжийн харилцаанд хууль эрх зүйн орчин бүрдүүлэх, зөрчил гаргасан этгээдэд хариуцлага тооцох механизмыг бий болгох;
- Сэтгүүлчдийн мэргэжлийн ур чадварыг дээшлүүлэх, ёс зүйн дүрмийг чанд мөрдүүлэх;
- Иргэний нийгмийн байгууллагууд, олон нийтийн оролцоог хэвлэл мэдээллийн салбарт нэмэгдүүлэх замаар эх сурвалжийн олон талт байдлыг хангах;
- Төрийн байгууллагууд мэдээллийн ил тод байдлыг хангаж, хэвлэл мэдээллийнхэнд үнэн зөв мэдээлэл өгөх арга хэмжээг цогцоор нь авч хэрэгжүүлснээр мэдээллийн эх сурвалжаас хараат бус бие даасан байх нөхцөл бүрдэх юм. Товчоор хэлбэл:
 - Төрийн байгууллагын ажилтны мэдээлэл өгөх үүрэг;
 - Сэтгүүлч мэдээллийн эх сурвалжаа нууцлах эрх;
 - Сэтгүүлч мэдээлэл олж авах эрхийг хуульчлан баталгаажуулдаг зарим орны туршлагыг бүтээлчээр нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Ингэсний ачаар хэвлэл мэдээллийн байгууллагын мэдээлэл олж, түгээх үйл ажиллагаа эх сурвалжаас байнга хамаарч хүндрэл арилж, сэтгүүлч нь олон нийтийг бодитой, үнэн зөв, тэнцвэртэй мэдээллээр хангахын тулд тухайн эх сурвалжаас хараат бус байдлыг шаарддаг зөрчилдөөн хууль эрх зүйн үндэслэлтэйгээр шийдвэрлэгдэх нөхцөл бүрдэнэ. Сэтгүүлч хуулиар хориглосноос бусад мэдээллийг ямар нэг хориг саадгүй олж авах, мэдээллийн эх сурвалжаа илчлэхийг шаардсан аливаа хэлбэрийн үйлдлээс хуулиар хамгаалагдах нь олон түмний үнэнийг мэдэх, төр, байгууллага, албан тушаалтны хууль зөрчсөн үйл ажиллагааг хянах үндсэн нөхцөлийг бүрдүүлж өгдөг бөгөөд зарим тохиолдолд эцсийн үр дүн нь үндэсний аюулгүй байдлын хангахад эергээр нөлөөлж болох учраас мэдээллийн эх сурвалжаас хараат бус байдлыг хангах нь туйлын чухал хамгаалалт юм.

3. Эдийн засгийн хараат бус байдлыг хангах арга хэмжээнүүдийн хувьд баримтлах бодлогын чиглэл:

- Сэтгүүлч болон редакцын эдийн засгийн бүрэн бие даасан байдлыг хангах;
- Санхүүгийн олон эх үүсвэртэй байх;
- Статусын хувьд бүрэн бие даасан, төр засгаас хараат бус үйл ажиллагаа эрхлэн явуулах нөхцөлийг бүрдүүлэх хэрэгтэй байна.

Монголын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлж буй үндсэн хүчин зүйлийн нэг нь хөрөнгө мөнгө, санхүүгийн асуудал бөгөөд энэ нь үйл ажиллагааны өртөг зардал өндөртэй телевизийн салбарт бүр ч тодоор илэрдэг. УИХ-аас “Аж ахуйн нэгжийн тухай хууль”⁶⁸-ийг 1991 онд баталсны дараа анхны хувийн телевизүүд энэ шалтгааны улмаас удаан оршин тогтнож чадаагүйг өмнө дурдсан бөгөөд чөлөөт зах зээлийн систем төлөвшин тогтож, рекламн зах зээл бий болсон 1990-ээд оны дунд үеэс арилжааны телевизүүд хэвийн ажиллах боломж нөхцөл бүрдсэн нь эдийн засгийн хараат бус байдал ямар чухал болохын нотолгоо юм. Гэвч Монголын зах зээлийн багтаамж бага, өрсөлдөөн их, телевизийн салбарт хөрөнгө оруулагчид, редакцууд мэргэжлийн ёс зүйг үл тоомсорлон орлогын хойноос хөөцөлдөх болсон зэрэг шалтгаанаар улс төр-эдийн засгийн бүлэглэлд үйлчлэх, төлбөртэй мэдээ мэдээллийг шүүлтүүргүй түгээх, төрөөс янз бүрийн аргаар санхүүжих арга сүвэгчлэх болсон нь тус салбарын эдийн засгийн хараат бус байдалд сөргөөр нөлөөлж ирсэн байна. Энэ нь телевизийн салбарынхан мэргэжлийн ёс зүйгээ зөрчиж, мөнгөний төлөө сэтгүүл зүй бий болох суурь шалтгаан болсон төдийгүй зарим тохиолдолд нийгмийн аюулгүй байдлыг хангахад сөргөөр нөлөөлж байна.

4. Үйл ажиллагаатай шууд уялдах дэд бүтцээс хараат бус байдлыг хангахын тулд баримтлах бодлогын чиглэл:

- Харилцаа холбооны дэд бүтэц, түгээлтийн системийн гажуудал;
- Түгээлтийн өндөр зардал;
- Цацах станц, дахин дамжуулах оператор компаниудаас хараат байх зэрэг хүчин зүйлийн улмаас эдийн засгийн хараат байдалд орохоос хамгаалах асуудал чухал байна.

Телевиз нь мэдээллийн бусад хэрэгсэлтэй харьцуулахад техник технологиос үлэмж хамааралтай, энэ онцлогоосоо болоод дэд бүтцийн хараат бус байдлыг

⁶⁸ Аж ахуйн нэгжийн тухай хууль” Монгол Улсын хууль -УБ., 1991.05.17. Энэ хуулийг 2002 оны 7 дугаар сарын 4-ний өдрийн хуулиар хүчингүй болсонд тооцсон. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=7108>

хангах асуудал хурцаар тавигддаг. Орчин үед дижитал технологид суурилах болсноор энэ хүндрэл багасаж байгаа ч телевизийн байнгын тогтвортой үйл ажиллагаанд нөлөөлөх гол хүчин зүйлийн нэг хэвээр байна. Мөн тухайн хэвлэл мэдээллийн байгууллагын бүтэц, шийдвэр гаргах шат дараалал, байгууллагын соёл, удирдлагын арга барил, нэвтрүүлгийн цацалт түгээлтэд хамтран ажилладаг байгууллагуудтай харьцах харилцаа ч энэ асуудалд нөлөөлж байна.

5. Эздээс хараат бус байдлыг төлөвшүүлэхийн тулд баримтлах бодлогын чиглэл:

- Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, телевизийг үүсгэн байгуулсан, хөрөнгө оруулсан эздийн хандлагыг өөрчлөх;
- Редакц, сэтгүүлчид нь улс төр-эдийн засгийн бүлэглэлээс санхүүгийн хувьд хараат болдог туйлын хараат болсон байдлаас ангижрах асуудал тулгамдаж байна.

Тухайн телевизийг үүсгэн байгуулсан хүн (эзэд) нь сэтгүүл зүйгээс хол хөндий, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл эзэмших нь нийгэм, улс төрд нөлөөтэй байх, эдийн засгийн ашигтай байх боломж гэж үзсэнээс дангаараа болон хамтран хөрөнгө оруулах нь бий. Телевиз нь мэдээллийн бусад хэрэгсэлтэй харьцуулахад гарааны хөрөнгө оруулалт ихээр шаарддаг учраас мэргэжлийн сэтгүүлч дангаараа телевиз байгуулах нь ховор, ихэвчлэн хөрөнгө санхүүгийн эх үүсвэртэй хүмүүстэй нээлттэй болон далд түншлэлийн хэлбэрээр хувийн телевиз байгуулж ирсэн нь арилжааны телевизүүд үүсэн түүхээс харагддаг. Үүний улмаас эздээс хараат байдал үүсдэг бөгөөд үүнээс ангижирч мэргэжлийн үйл ажиллагаа явуулах боломж нь тухайн эзэн, хөрөнгө оруулагчид телевизийн үйл ажиллагаа нь олон түмний эрх ашигт үйлчилдэг нийгмийн онцгой хариуцлага бүхий онцлог бизнес гэдгийг ойлгож, редакц, сэтгүүлчийн хараат бус байдлыг эрхэмлэдэг соёлыг хүлээн зөвшөөрснөөр сая хэрэгжинэ. Гэвч ашгийн төлөө сонирхолд хөтлөгдсөн эзэд үүнийг хүлээн зөвшөөрөх нь ховор учраас улс орнууд редакцын эзнээс хараат бус байдал, сэтгүүлчийн эзэн болон редаксаас хараат бус байдлыг хуулиар хамгаалж өгдөг. Энэ нь өргөн утгаараа нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах асуудалтай холбогдох чухал асуудал юм. Харамсалтай нь Монголын хэвлэл мэдээллийн эзэд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд мэргэжлийн үйл ажиллагаагаа өөрсдөөс нь хараат бусаар явуулахыг хүлээн зөвшөөрөхгүй гэдэг нь 2013 онд Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуулийн төслийг УИХ-ын нэгдсэн чуулганаар хэлэлцэхээс нэг өдрийн өмнө акц зохион байгуулж, сүүлийн шатанд нь санаачлагчаар нь эргүүлэн татуулж, улмаар цаашид хэлэлцүүлэлгүй гацаасан жишээ харуулж байна.

ЮНЕСКО-гийн дэмжлэгтэйгээр “Монголын хэвлэлийн хүрээлэн”, “ГИТ” хамтран 2007 онд хэрэгжүүлсэн “Монголын хэвлэл мэдээллийн салбарын төлөв байдал” төслийн хүрээнд Дани, Их Британийн шинжээчид Монголын хэвлэл мэдээллийн байдалд шинжилгээ хийгээд мэдээллийн эрх чөлөөний асуудал ихээхэн сэтгэл түгшээж байна хэмээн онцолсон байдаг бөгөөд дараа дараагийн судалгаа энэ дүгнэлтийг баталгаажуулсаар иржээ. Монголын чөлөөт хэвлэлийн орчин сэтгэл түгших хэмжээнд байгаа энэ нөхцөл байдлын үндсэн шалтгааны нэг нь хувийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн эзэмшигчид нь улс төрийн ашиг харж аль нэг бүлэглэлд үйлчлэх, далд эздийнхээ байр суурийг хамгаалж туйлширсан мэдээллээр олон түмнийг төөрөгдүүлэх явдал бөгөөд мэргэжлийн сэтгүүл зүй, нийгэм бүхлээрээ үүний хохирогч болж, улмаар улс орны эрх ашиг хохирдог.

ДҮГНЭЛТ

Хэвлэл мэдээлэл бол үндэсний эв нэгдэл, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангах, үндэсний үнэт зүйлийг бэхжүүлэх зэрэг эерэг нөлөөллийн зэрэгцээ иргэдийг үзэл бодол, шашин шүтлэгээр нь хагалан бутаргах, нийгмийн сэтгэлзүйг бусниулах, айдас түгшүүрт автуулах зэрэг сөрөг нөлөөний аль алиныг нь үзүүлж байна. Энэ нь нийгмийн аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журмыг хангахад сэтгүүлзүй ямар их нөлөөтэй вэ гэдэг харагдаж байна.

Нийгмийн аюулгүй байдал, хэвлэл мэдээллийн хууль эрх зүйн тулгуур суурь нь Монгол Улсын Үндсэн хууль дахь иргэдийн эрх, эрх чөлөөний тухай томъёоллууд бөгөөд Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалд хэвлэл мэдээллийн гүйцэтгэх үүргийг тодорхой заасан. Ингэснээр үндэсний аюулгүй байдал, хэвлэл мэдээллийн хамаарлыг төрийн бодлогын түвшинд тодорхойлсон явдал гэж үзэж байна. Өөрөөр хэлбэл, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр хэвлэл мэдээллийн салбар ямар бодлого хэрэгжүүлэх ёстойг Монголын төрөөс тодорхойлон тогтоож өгсөн. Энэ бол Үндэсний эрх ашгийн үүднээс сэтгүүл зүйн салбар үйл ажиллагаандаа зайлшгүй хэрэгжүүлбэл зохих бодлого юм.

Хуулийн нарийн зохицуулалтгүйн улмаас хэвлэл мэдээллийн хараат бус байдал алдагдаж байгаа нь иргэдийн мэдээлэл авах эрх, эрх чөлөө хумигдах, нийгэмд ёс суртахууны доройтол, хямрал, тогтворгүй байдал үүсэж гүнзгийрэх зэрэг олон сөрөг үр дагаврыг бий болгож байна. Үүнтэй уялдаатай хэвлэл мэдээллийн байгууллага, сэтгүүлчийн үйл ажиллагаатай холбогдон гарсан гомдол, маргааныг шийдвэрлэх өөрийн зохицуулалтын механизм байхгүй байгаа нь байдлыг улам хүндрүүлж байна.

Хэт их мэдээлэл, тэр дундаа сөрөг мэдээллийн түрэмгийлэл, хүчирхийлэлд өртсөн хүмүүс үнэн худлыг ялгаж чадахаа байснаас нийгмийн бухимдал, стресс нэмэгдэж, нийтээрээ догшин хэрцгий, хүлээцгүй түрэмгий араншинтай болж, нинжин сэтгэл алдагдаж нийгмийн аюулгүй байдлын болон сэтгэцийн эрүүл мэндийн тулгамдсан асуудал болж хувирч буйг сүүлийн үеийн судалгаанууд харуулж байна. Энэ үзэгдлээс хамгаалах, эрсдэлийг бууруулах санал болгосон арга хэмжээг хэрэгжүүлэх нь үндэсний аюулгүй байдлыг, ялангуяа нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах нэг чухал алхам болно.

Сэтгүүл зүйн салбарт ажиллагсдын цалин орлого бага, ажиллах цаг бусад ажил мэргэжлээс илүү, нийгмийн асуудал ихтэй, тус салбарын зарим ажилтнууд болон редакц бүхэлдээ бусдын нөлөөнд автах, мөнгөний төлөө үйлчлэх зэргээр мэргэжлийн ёс зүйгээ зөрчих явдал ихээр байгаагийн эцсийн үр дагавар “Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал”-ын 3.3.3.2-т заасан “Эх орон, үндэс угсаа, ололт дэвшлээрээ бахархах, үндэсний ашиг сонирхол, ёс зүй, хууль, төрт ёсны үзлийг дээдлэх үнэт зүйл бүхий нийгмийн сэтгэл зүйг төлөвшүүлэх бодлогыг төр, иргэн, хэвлэл мэдээллийн салбар хамтран хэрэгжүүлнэ” гэсэн заалтыг сэтгүүл зүйн салбар хангалттай биелүүлэхгүй байх нэг нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Монголын сэтгүүл зүйн өнгөрсөн гуч гаруй жилийн үйл ажиллагааны нэгдсэн бодлогогүй, хэвлэлийн эрх чөлөөнд хэн ч халдах ёсгүй гэдэг нэрийн дор хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүд дур зоргоороо явж ирсэн үр дагаврын нийгэмд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээний суурь дэвсгэр нь хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн орчны зохицуулалтыг сайжруулах асуудал тул төрийн, салбарын болон иргэний нийгмийн оролцоотой хамтын зохицуулалтын гурван хэлбэрийг зөв хослуулсан тусгай нэгдмэл бодлого боловсруулж, хэрэгжүүлэхийг санал болгож байна.

Монголын сэтгүүл зүйн салбарын чадавхыг нэмэгдүүлэх, нэгдмэл бодлогоор хөгжүүлэхийн тулд Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай хуульд Хуульчдын холбооны ажиллах зарчмыг хуульчлан тогтоож өгсөнтэй төстэй байдлаар асуудлыг шийдэж, сэтгүүл зүйн мэргэжлийн холбоо үндэсний хэмжээнд ганц байж, салбарын мэргэжлийн үйл ажиллагааг нэгдмэл бодлого удирдлагаар хангах, хариуцлага тооцох эрх зүйн орчныг бий болгох нь нийгмийн аюулгүй байдалд сэтгүүл зүйн үзүүлж буй сөрөг нөлөөг бууруулах чухал шийдэл байх болно.

ЭШЛЭЛ АВСАН СУДАЛГААНЫ БҮТЭЭЛИЙН ЖАГСААЛТ

1. “Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал” Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол /2010 оны 48 дугаар тогтоолын хавсралт/ УБ., 2010
2. Галаарид Б. Монголын хэвлэл мэдээллийн системийн онолын шинжилгээ: Мутацчилагдсан эрх чөлөө. Ред. М.Одмандах. –УБ., Цалиг. 2022. х.2.
3. Улс төрийн шинжлэх ухааны нэвтэрхий толь бичиг. Ер. ред. Төртогтох Ж., Мөнхбат С. –УБ., :“Адмон принт”, 2021. т.329;
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. –М., “Русский язык”. 1978. т.312;
5. Дамдинсүрэн Ц., Лувсандэндэв А. Орос-Монгол толь. Ред. Ш.Лувсанвандан. – УБ., УХГ, 1982. т.260;
6. Зулькафиль М. Олон нийтийн мэдээллийн харилцаа сэтгүүл зүйн судлалын шинэ судлагдахуун болох нь //Сэтгүүл зүй/ сэтгүүл, №319 (56) УБ., т.16;
7. Болд-Эрдэнэ Б. Интернэт сэтгүүл зүй УБ., 2009. х.8;
8. Оюунгэрэл А. Олон түмний харилцааны онол. Ред. Р.Оюунцэцэг. УБ., НӨБЛМЭН, 2009. т.34;
9. Фред Сиберт, Уилбур Шрамм, Теодор Питерсон. Хэвлэл мэдээллийн дөрвөн онол. Орч. Зулькафиль М., Өнөрбаяр Г. –УБ., “Удам соёл”, 2016. т.6;
10. Галаарид Б. Монголын чөлөөт хэвлэлийн хөгжил дэвшил. -УБ., :Цалиг, 2018.
11. Valkenburheueg, P.M, Peter, J, Walther, J.B, , 2016;
12. Корносенко. С.Г. Факторы модернизации терминологии в теории журналистики // Медиалингвистика. Том 6, №3, 2019. х.290-302;
13. Норовсүрэн Л., Ариунзаяа Н. Телевизийн сэтгүүл зүй. -УБ., :МУИС-ийн Хэвлэх үйлдвэр, 2009. т.54;
14. Чойсамба Ч. Монгол сонины мэдээ. -УБ., 2013. т.42;
15. Наранбаатар Б. 2013. ОНМХ-ийн менежментийн онцлог, түүний хосолмол шинж. //Сэтгүүл зүй ЭШБ.№14(393) УБ.,т.37;
16. Болд-Эрдэнэ Б. Олон нийтийн харилцаа. -УБ., 2006. х.163;
17. Сиберт Ф.С, Шрамм У, Питерсон Т.2016. Хэвлэл мэдээллийн дөрвөн онол. (Орч. Зулькафиль). УБ., х.132;
18. “Үндэсний аюулгүй байдлын” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2001 <https://legalinfo.mn/mn/detail/18>
19. Сэтгүүлчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль”-ийн төсөл боловсруулах судалгаа. Монгол Улс дахь Конрад-Аденуэр сан. -УБ., т.8;
20. Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ.,

1998. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=546>;
21. Монголын хэвлэл мэдээлэл өнөөдөр -УБ., 2024. т.5;
22. <https://shuurhai.mn/p/20416>;
23. <https://www.mediacouncil.mn/p/7>;
24. “Олон нийтийн радио, телевизийн тухай” Монгол Улсын хууль -УБ., 2005.02.17;
<https://legalinfo.mn/mn/detail/424>;
25. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=424>;
26. “Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай” Монгол Улсын хууль /шинэчилсэн найруулга/. -УБ., 2021.12.17
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16390263044601>;
27. “Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/. -УБ., 2021.12.17
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16390288615991>;
28. “Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль хүчингүй болсонд тооцох тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2021.12.17
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=374>;
29. Авлигын эсрэг хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2006.
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=8928>;
30. Батсуурь М. Редакцын хараат бус байдал: Эрх зүйн зохицуулалт ба харьцуулалт/Судалгааны тайлан/ Глоб интернэшл төв. -УБ., 2010.т.3-4;
31. Хан Бён Чоль “Тамирдсан нийгэм”, УБ, 2020 он, т.5;
32. <https://montsame.mn/mn/read/290432>;
33. Зулькафиль М. “Сэтгүүл зүйн тайлбар толь”, УБ., 2018, т.228;
34. Ролф Добэлли “Мэдээ уншихаа боль”, УБ, 2020 он, 55-56-р тал;
35. Mongolians Protest Alleged Theft of Coal Sold to China
<https://www.voanews.com/>;
36. https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/reform/rules-business-and-organisations/enforcementand-sanctions/enforcement/what-european-data-protection-board-edpb_e
37. ERGA’s first contribution to upcoming debates about the Digital Services Act,
https://erga-online.eu/wpcontent/uploads/2020/06/PressRelease1_ERGA_Plenary_June2020_published.pdf
38. “Өргөн нэвтрүүлгийн тухай” Монгол Улсын хууль. 4.1.6 дахь хэсэг. -УБ., 2019.12.12. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=15067>. 3.3 дахь хэсэг

39. Хүүхдийн эрхийн тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2016.02.05
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=11709>;
40. “Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчлэн найруулга/. -УБ.,2019.06.06
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=14700>;
41. “Мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодисын эргэлтэд хяналт тавих тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ.,2002.11.28 <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=315>;
42. “Садар самуун явдалтай тэмцэх тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ., 1998.01.22
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=445>;
43. “Согтууруулах ундааны эргэлтэд хяналт тавих, архидан согтуурахтай тэмцэх тухай хууль” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/ -УБ., 2022.07.05
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16530861302491>;
44. “Хүн худалдаалахтай тэмцэх тухай” Монгол Улсын хууль. -УБ.,2012.01.19
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=554>;
45. “Зохиогчийн эрхийн тухай” Монгол Улсын хууль /Шинэчилсэн найруулга/. - УБ.,2021.05.06
46. Мариям Х. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлэх шашны нөлөөний шинжилгээ /докторын зэрэг горилсон бүтээл/. ҮБХИС. -УБ. 2022. 175 х.,т.91
47. Нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын тогтоол. Нийслэлийн нутаг дэвсгэрт шинээр шашны байгууллага байгуулах, үйл ажиллагаа явуулахад зөвшөөрөл олгох журам. УБ. 2005. Дугаар 74.
48. “Эрүүгийн хууль” Монгол Улсын хууль. -УБ., 2002
<https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=12172>;
49. Аж ахуйн нэгжийн тухай хууль” Монгол Улсын хууль -УБ., 1991.05.17. Энэ хуулийг 2002 оны 7 дугаар сарын 4-ний өдрийн хуулиар хүчингүй болсонд тооцсон. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=7108>